

פתח לנו שער

"אמרי נא אחותי את... וחיתה נפשי בגללך" (בראשית יא)
לאחי ניצן
באהבה ובגעועים
סליחה.

סליחות

ערכה : נעמה דפני קלן

2	פתיחה
5	מבוא לסדר הסליחות: מנהגי הסליחות / הרבה דליה מרקס
	סדר הסליחות
9	שער א: התעוררות
11	שער ב: בין אדם לעצמו
16	שער ג: בין אדם לחברו
21	שער ד: בין אדם לעמו
25	שער ה: בין אדם לעולמו
30	שער ו: בין אדם למקום
35	שער ז: נעילה
	מאמרים ופרקי עיון
38	תשובה, סליחה והתחדשות החיים מבט על המחשבה היהודית המודרנית / הרב יהודע עמיר
44	הרהורי אלול על חופש הבחירה של האדם בעידן השכפול הגנטי / הרב גלעד קריב
49	"ובעת כעסך שכחת עושך" המרחב בין כעס לסליחה / הרבה תמר דבדבני

פתיחה / נעמה דפני

באמירת סליחות אנו מציבים את עצמנו אל מול אידיאל לא-מושג. ברור לנו מעבר לכל ספק, שלא נצליח להביא את עצמנו לאותה דרגת שלמות אליה אנו מנסים להתקרב. אנו יודעים שגם בשנה הבאה, באותה תקופה, כאשר נערוך חשבון-נפש בפני עצמנו ובפני אלוהים יהיה לנו על מה להתחרט ועל מה להצטער, מה לתקן ומה לשפר. יחד עם זאת הידיעה שלא נוכל לחזור בתשובה שלמה ואמיתית אינה מרפה את כוחנו – להיפך. דווקא מתוך התפיסה שאנו בני אנוש ושאיננו יכולים להשיג שלמות ובו בזמן גם בני אדם אחראים המסוגלים להשתנות ולתקן, אנו שואבים את הכוחות לשוב ולחזור אל האידיאל יום-יום, שנה-שנה. ללא האמונה שלנו ביכולתנו להשתנות ולהשתפר הרי אין ערך לאמירת סליחות ולחשבון נפש.

אמירת הסליחות מציבה בפנינו התמודדות לא פשוטה במישור האמוני – האם אנו אומרים סליחות בפני עצמנו? בפני אלוהים? בפני הקהילה? היכן אנו ממקמים את עצמו ברצף שבין עפר ואפר לאדם ריבוני?

איננו באים להשיג או להציע תשובות מוחלטות. איש איש בתפיסתו ובאמונתו.

בטרם נעיין בדפי החוברת, הבה ניקח רגע ונתבונן באחת מן ההצעות:

בעשרת ימי תשובה ישב ר' זוסיא מאניפולי עם חבריו. פתח ואמר: כלום יודע זוסיא מה היא תשובה? זוסיא יודע רק מה הם ראשי-התיבות של תשובה:

ת – תמים תהיה עם ה' אלוהיך .

ש – שיויתי ה' לנגדי תמיד .

ו - ואהבת לרעך כמוך.

ב - בכל דרכך דעהו.

ה - הצנע לכת עם אלוהיך.

תמים תהיה עם ה' אלוהיך

יסוד הפשטות – היושר המוחלט הינו אבן יסוד של התשובה. אם נמשיך לרמות, ולהחביא (מעצמנו, מאלוהים) לא נוכל להגיע להתבוננות עצמית אמיתית כנה ונוקבת. עלינו להישיר מבט ולהסתכל מעבר לשקרים שאמצנו כדי להקל ולהגן; מעבר לחומות שפנינו כדי להרחיק ולשמור; ומעבר לדברים שסגרנו ושינינו, מפני שאיננו אוהבים שהם בתוכנו. ללא ההכרה בפחדים ובספקות לעולם לא נוכל ללמוד להתמודד עימם.

שיויתי ה' לנגדי תמיד

בסדר הסליחות אנו אומרים 'חטאנו לפניך, רחם עלינו'. כל החטאים הם לפני המקום, גם אם הם במישור שבין אדם וחברו. חטא דתי אינו קשור רק להלכה או לפולחן. עצימת עיניים ואי-עשייה בין בני אדם - קרובים ושאינם קרובים, בין אדם לסביבתו - האנושית והטבעית - אל כל אלה אנו מישירים מבט בבואנו לערוך חשבון נפש. חובת העשייה וחשבון הנפש אינה מצטמצמת לתחום זה או אחר של חיינו. היא כוללת את כל תחומי החיים, בכל ההיבטים ובכל הקשרים בהם אנו מעורבים.

ואהבת לרעך כמוך

אי-פגיעה באנשים אחרים, בין בכוונה ובין בשוגג היא חיונית והכרחית, אך איננה מספיקה. לא די באי-גרימת נזק לאחר - יש לפעול כדי להיטיב ולתקן. יש לאהוב את האחר כפי שאתה אוהב את עצמך - לעזור לו כפי שהיית עוזר לעצמך וכפי שהיית רוצה שיעזור לך. יש להתחשב ברגשותיו כאילו היו שלך. כל בני האדם נבראו בצלם - עלינו לאהוב את כולם (ולא רק את האנשים הדומים לנו) כאילו היו בשר מבשרנו, אף אם הדבר נראה בלתי אפשרי.

בכל דרכיך דעהו

מוטלת עלינו החובה לפעול למען ידיעת והכרת אלוהים, הכרת עצמנו וסביבתנו בכל הדרכים ובכל האופנים. הקשר שלנו עם אלוהים אינו מסתכם במחשבה רציונאלית, בנוסח קבוע ובזמנים קבועים. עליו להיות חובק-כל. בלימוד, בתפילה, בחוויה, בדיבור, בהקשבה, במעשים - רק אם נפעל בכל המישורים ולא נגביל את הקשר שלנו עם אלוהים לדפוסים או ימים מסוימים נוכל

לקוות להתקרב אליו. ככתוב: "וארשתיך לי לעולם. וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים. וארשתיך לי באמונה, וידעת את ה'." (הושע ב' כ"א-כ"ב)

הצנע לכת עם ה' אלהיך

אמנם כריבון, כאדם הנושא באחריות למעשיו, אנו מתייצבים לפני אלוהים באמירת סליחות. אך אל לנו לחטוא בגבהות לב. אנו נוצרנו בצלם אלוהים, ולא הוא בצלמנו. יחד עם התפיסה שלנו את עצמנו כבני אדם ריבוניים - אנו יודעים בפני מי אנו עומדים.

הצניעות - כלפי אלוהים, כלפי העולם, כלפי בני אדם אחרים היא הכרחית. אנו איננו השלם אלא רק חלק קטן ממנו. רצונותינו ומחשבותינו רצויים ותקפים כמו רצונם של האחרים. אנו זוכרים כי אנו רחוקים מאוד מהשלמות ויש לפנינו עוד דרך ארוכה - חיים שלמים.

מהו אם כן האידיאל אותו מציע לנו ר' זוסיא? לחיות בתמימות ובצניעות ולהקיף את כל תחומי החיים בכל זמן; אך במרכז התשובה עומד עקרון יסוד אחד - ואהבת לרעך כמוך, שכך נכתב: **"עברות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר. עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר, עד שירצה את חברו"** (משנה, יומא, ח', ט')

אסופת הסליחות שלפניכם בנויה משבעה שערים: התעוררות, בין אדם לעצמו, בין אדם לחברו, בין אדם לעמו, בין אדם לעולמו, בין אדם למקום, נעילה. בסיום החוברת מופיע לקט מאמרים.

מתוך ניסיון לשלב בין מסורת לבין התחדשות - כל אחד מחמשת השערים המרכזיים נפתח בסליחה מסדר הסליחות המסורתית, ומסתיים בואריאציה על הוידוי הגדול המיוסד על המילים: "על חטא שחטאנו לפניך"; בסדר ה"וידוי הקטן" (אשמנו, בגדנו וכו') ובי"ג מידות הרחמים. בשער ההתעוררות מצוי פסוקי "אשרי יושבי ביתך" ולקט פסוקים הפותח את תפילת הסליחות ובשעה הנעילה, פיוטים הלקוחים מסדר התחנון שבסוף תפילת הסליחות.

האסופה מכילה מקורות ומקראות מקופות יצירה שונות ובסגנונות שונים. אנו תפילה שמקורות אלו, ולפחות חלקם, יצליחו לגעת ולעורר מחשבה בכל אחד ואחת. האסופה, או חלקים נבחרים ממנה, נועדו לשמש למעמדי סליחות של היחיד ושל הציבור או כנקודות מוצא למחשבה, עיון, לימוד והתייחסות. אנו מציעים לשמור על המבנה הבסיסי: א. פתיחה ב. בין אדם לעצמו ג. אחד מהשערים: בין אדם לחברו/לעמו/לעולמו, ד. בין אדם למקום ה. נעילה. ניתן להקדיש יום שלם לכל שער. כל אחד לפי טעמו ורצונו.

בעריכת החוברת נעזרנו במחזור של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל 'כוונת הלב', במחזור של איגוד בתי הכנסת של בריטניה (RSGB), במחזור של איגוד הרבנים של צפון אמריקה (CCAR) ובחברת מעמד סליחות של צופי תל"ם בעריכת דליה מרקס וירון שוייצר. תודה. כמו כן ברצוננו להודות לרב אריאל-יואל, לרב יהורם מזור ותודה מיוחדת לד"ר יהודיע עמיר על שעברו על האסופה לפני פרסומה. תודה מיוחדת ליוצרים הבאים שאפשרו לנו להשתמש ביצירותיהם ללא תשלום: שמואל שתל, רעיה הרניק, ש. שפרה, גיל נתיב.

בתקווה שנמצא השנה את האומץ והכח לא רק להתבונן בעצמנו, אלא גם להשתנות ולשנות.

לשנה טובה נִפְתַּח וְנִחַתְּם .
נעמה דפני

אלול תשנ"ט

יחיד אתה

אש מתפשטת מחדרי לבך
אל כליותך עד שיבואו מים מטפטפים
מסלע מפורק

כשתעמוד האש
ויכלו המים
רק קול של דממה דקה יהיה בך

קול דממה דקה

קול מים מוטחים
דופקים בדלתות פלדה.

עומר שקד

מבוא לסדר הסליחות / הרבה דליה מרקס

יענך ה' ביום צרה' (תהילים כ). היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב וקרבנות בטלן בעונותיהן של ישראל והיה מצטער על ישראל, ואמר (הקב"ה): בשעה שהצרות באות על ישראל יעמדו לפני באגודה אחת ויאמרו לפני סדרי סליחה ואני עונה אותם. (סדר אליהו זוטא, סוף פרשה כג).

חשבון נפש, היטהרות והתכוונות הם מן המעשים העומדים ביסוד סדר היום של אדם דתי, העומד בתפילה מול בוראו. אחד הביטויים המזוקקים והמרוכזים של אלה הן הסליחות.

הסליחות הן סדרי תפילות, פיוטים ופסוקים, אשר עניינם התוודות על החטאים, בקשת סליחה, עשיית תשובה וגם אזכור של סבל העם ושל ייסורי הגלות והבעת תקווה לגאולה ולשיקום הברית שבין העם ואלוהיו. הסליחות נאמרות בימי תענית ובאירועים שונים במהלך השנה. בצורתן הן נבדלות זו מזו והמשותף ביניהן הוא תוכן והנושאים המרכזיים שבהן הן עוסקות. המונח 'סליחות' סתם, מכוון לסדרים המיוחדים הנאמרים לפני הימים הנוראים ובמהלכם. למעשה, זהו הריטואל הבולט ביותר והמשמעותי ביותר הקשור בהכנה האישית והקהילתית של האדם מישראל בעשרת ימי תשובה לקראת יום הכיפורים. הן מעניקות לממד של הרחור, חשבון נפש ותשובה המאפיינים את הימים הנוראים, משקל מיוחד של מעשה מתמשך.

שעת אמירת הסליחות שונה מעדה לעדה. בקהילות רבות יוחד להן הזמן שלאחר חצות הליל או אשמורת הבוקר לפני תפילת השחרית. זהו זמן של עמידה על הסף שבין ממשלת הלילה לממשלת היום, זמן המשקף את הלך רוחו של האדם העומד מחוץ לסאון חייו, בתחושה עמוקה של קדושה קרבה ויראה לפני בוראו, ואולי אף מסייע ביצירת הלך רוח זה. שעות אלה שלפני הזריחה נחשבות שעות רצון, שבהם מושלים רחמיו של האל.

תחילתו של מנהג אמירת הסליחות באופן ממוסד, היא בימי הגאונים המוקדמים (המאות ה-7 – 8), בתקופה זו נהגו לומר סליחות רק בעשרת ימי תשובה מאוחר יותר הורחבה מסגרת זמן אמירת הסליחות לימים שלפני ראש השנה. נוסח הסליחות שהיה בתחילה, כצפוי קצר והכיל בעיקר פסוקי מקרא, התמלא והתעבה.

עם הדורות התעשרו תפילות היסוד המרכיבות את סדר הסליחות בפיוטים, היינו בשירה דתית אומנותית ואישית, הבנויה לפי חריזה ומשקל, שהשתבצה בתוך נוסח תפילות היסוד כמו גם בסליחות. במשך הזמן דחק הפיוט המהודר, האישי ובעל העוצמה הריגושת את הפסוקים. הללו צומצמו במקרים רבים, ובתודעת המתפללים נעשה הפיוט עיקרי ומשמעותי יותר. במרוצת הדורות שוקע סבלם של ישראל, הרדיפות שידעו ותקוות הגאולה שלהם לתוך סדרי הסליחות. עד לימי הביניים המאוחרים נאמרו הסליחות על פי מסורות שבעל פה. מאז ואילך יש בידינו סדרי סליחות כתובים, המשקפים את המסורות של העדות השונות.

בלב סדר הסליחות עומדות – הן מבחינה תוכנית והן מבחינה היסטורית – שלוש עשרה המידות, י"ג מידות החסד של הקב"ה, שאותן קרא בפני משה, כשעלה להר סיני בפעם השניה לקחת את לוחות האבנים:

"ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפיים ורב חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקמה"

(שמות לד, ו-ז)

על פי מסורת חז"ל, הקב"ה לימד את משה את המידות ככלי שדרכו יכול העם לזכות במחילה.

"ויעבור ה' על פניו ויקרא (שמות לד) – אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא בשליח ציבור, והראה לו למשה סדר תפילה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין – יעשו לפני בסדר הזה: ואני מוחל להם..... אמר רב יהודה: ברית כרותה לשלוש עשרה מידות שאינן חוזרות ריקם שנאמר: 'הנה אנכי פרת ברית'.

(תלמוד בבלי, מסכת ראש השנה דף יז, עמוד ב)

אמירת שלוש עשרה המידות דומה מבחינות מסוימות לאמירת מנטרה – עצם אמירתן מביאה למחילה, שהרי: "ברית כרותה לשלש עשרה מידות שאינן חוזרות ריקם". ואכן, כשאומר משה את

המידות בפני הקב"ה הזועם על תגובת העם על דברי המרגלים שהוציאו את דיבת הארץ רעה, מתרצה האל ומשיב לו: "סלחתי כדברך".

(במדבר יד, כ)

לאחר אמירת שלוש המידות בא הוידוי, שדורש מן המתפלל את כל כוחות הנפש שלו. אין הוידוי יפה מבלי כוונה עמוקה של אומרו. בכך הוא שונה מן האופי האוטומטי-כביכול של שלוש עשרה המידות. בסדר הסליחות נכלל רק אחד משני נוסחי הוידוי, השזורים בתפילת יום הכיפורים. זהו וידוי המכונה 'אשמנו' או הוידוי הקצר.¹ בטקסט זה נמנים בלשון רבים חטאים שונים הנאמרים בסדר אלפבאטי החטאים מא' ועד ת' אמורים לייצג את ספקטרום החטאים שבהם עלול ללקות אדם. הקהילה כולה נתפשת כאחראית לכל חטא מוסרי שביצע אחד מחבריה ולכן כל מתפלל מונה את כל החטאים, גם את אלה שלא ביצע בעצמו.

המנהגים הקשורים באמירת הסליחות מגוונים ושונים מעדה לעדה ומקהילה לקהילה. האשכנזים מתחילים באמירת הסליחות במוצאי השבת בשבוע שלפני ראש השנה,² ואילו הספרדים ובני עדות המזרח, מתחילים את אמירת הסליחות בראש חודש אלול. לפי המסורת ביום זה עלה משה להר סיני לקבל את הלוחות בשנית. לפי מנהג זה ממשיכים את אמירת הסליחות במשך ארבעים יום קודם ליום הכיפורים, כנגד הימים שבהם עמד משה על ההר עד שקיבל את הלוחות האבנים ואת התגלות שלוש עשרה המידות. בכל המנהגים אומרים סליחות אומרים רק בימי חול, ולאורך עשרה ימי תשובה עד יום הכיפורים.

חילוק נוסף בין עדות ישראל הוא, שבני עדות המזרח נוהגים לומר נוסח קבוע של הסליחות בכל הימים, לעתים מוסיפים מעט בעשרה ימי תשובה, ואילו האשכנזים נוהגים לומר בכל יום פיוטי סליחות אחרים, תוך שמירה על מסגרת קבועה. קצרה היריעה מלעסוק בעוד חילוקים מעניינים בין קהילות ישראל, המתעניינים יפנו אל חומר הקריאה הנוסף המצוין כאן.

להלן פירוט קצר של מבנה סדר הסליחות האשכנזי המסורתי: מתחילים באמירת "אשרי יושבי בתיך" וחצי קדיש, ממשיכים בחטיבה נרחבת של פסוקים שעניינם בדרך כלל תיאור שבחו של האל ותהילתו, והם לקוחים ברובם מתהילים. כאן מובא פיוט סליחה המשתנה מיום ליום ואחריו "אל ארך אפיים" ושלוש עשרה מידות שהן לב ליבו של סדר הסליחות, הנאמרות מספר פעמים במהלך הסדר כמו בתפילות יום הכיפורים. אחריהן מוסיפים עוד לקט פסוקים, שהדגש בהם הוא על ההבטחה שנתן הקב"ה לעמו ופיוטי סליחות. פותחים את ארון הקודש, אומרים פיוטים וביניהם את "שמע קולנו". החלק הבא הוא הוידוי.³ אחר כך נאמרים עוד פיוטים וליטאניות.⁴ כמו כן, נאמרות תפילות קצרות בארמית, שהן בבחינת תחנון. מסיימים את סדר הסליחות בקדיש שלם.

לסיכום, המבנה המסורתי של הסליחות הוא: פתיחה, פיוטי סליחות, וידוי, תחנון וסיום.

יום הכיפורים הוא יום נורא וקדוש. ללא הכנה מעמיקה ויסודית של הלבבות, אי אפשר היה להתמודד עם מכלול משמעויותיו. אמירת הסליחות היא בבחינת תהליך חינוכי שמטרתו היא לכוון את המתפללים לקראת היום הגדול ולסייע להם בהיטהרות וחשבון הנפש, כמו גם לחוש בנוכחותו הקרובה של האל בימים מיוחדים אלה.

האופי המיוחד של ריטואל הסליחות, העובדה שסדר הסליחות אינו שייך באופן מלא לתפילות הקבע והחובה בישראל, צורתו ותכניו שידעו התפתחות ניכרת במרוצת הדורות ומידת גיוון מנהגי הסליחות בין קהילות ישראל כל אלה מותירים כר נרחב ליצירתיות ולעשייה ליטורגית הן במסגרת הקהילתית והן במסגרת אישית, ואיך זיל גמור.

ברצוני להודות בחום למורי ד"ר חננאל מאק וד"ר יהודע עמיר על הערותיהם המועילות למאמר זה.

¹ הוידוי השני 'על חטא שחטאנו לפניך' שהוא ארוך יותר, מכונה לעתים בשם 'הוידוי הארוך'.

² אם ראש השנה חל לפני יום רביעי בשבוע, מתחילים באמירת הסליחות שבוע קודם, במוצאי שבת, כדי לאפשר די ימים של אמירת סליחות לפני התקדש השנה החדשה.

³ לפי חלק מהמנהגים חוזרים על אמירת הוידוי שלוש פעמים.

⁴ הליטאניות הן בקשות הנאמרות על ידי שליח הציבור ונענות במענה קבוע על ידי הקהל. מתכונת הליטאניה היא המתכונת העתיקה ביותר של אמירת הסליחות והיא מופיעה כבר במשנה (תענית פרק ב, משנה ד).

קריאה נוספת

- י' אלבוגן, תולדות התפילה והעבודה בישראל, תל-אביב תש"ב, עמ' 165-173.
- א' יצחקי, "זמן אמירת הסליחות המנהגים וטעמיהם", מורשתנו י (תשנ"ו) עמ' 206-199.
- ד' גולדשמיט, סדר הסליחות, ירושלים תש"ל, בעיקר עמ' 5-23.
- י' היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ו, עמ' 95-97.
- י' יעקובסון, נתיב בינה, תל-אביב, חלק ה, עמ' 29-45.
- ע' אבן-ישראל שטיינזלץ, הסידור והתפילה, ירושלים תשנ"ד, חלק ב' עמ' 103-104.
- N. Scherman & M. Zlotowits, The Complete ArtScroll Selichos, New York 1992, xix – xxiii .

עיינו גם בערך 'סליחות' באנציקלופדיה העברית ובאנציקלופדיה יודאיקה.

אשרי יושבי ביתך, עוד יהללוך סלה : תהילים פד

תהילים קמד

אשרי העם שככה לו, אשרי העם שיהוה אלוהיו :
 תהלה לדוד
 ארוממך אלוהי המלך, ואברכה שמך לעולם ועד :
 בכל יום אברכך, ואהללה שמך לעולם ועד :
 גדול יהוה ומהלל מאד, ולגדלתו אין חקר :
 דור לדור ישבח מעשיו, וגבורתו יגידו :
 הדר כבוד הודך ודברי נפלאותיך אשיחה :
 ועוזו נראותיך לאמרו, וגדולתך אספרנה :
 זכר רב טובך יביעו, וצדקתך ירננו :
 חנון ורחום יהוה, ארף אפים וגדל-חסד :
 טוב יהוה לכל, ורחמיו על כל מעשיו :
 יודוך יהוה כל מעשיו, וחסידך יברכוכה :
 כבוד מלכותך לאמרו, וגבורתך ידברו :
 להודיע לבני האדם גבורתו וכבוד הדר מלכותו :
 מלכותך מלכות כל עלמים, וממשלתך בכל דור ודור :
 סומך יהוה לכל הנפלים, וזוקף לכל הכפופים :
 עיני-כל אליך ישברו, ואתה נותן להם את אכלם בעתו :
 פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון :
 צדיק יהוה בכל דרכיו, וחסיד בכל מעשיו :
 קרוב יהוה לכל קראיו, לכל אשר יקראהו באמת :
 רצון יראיו יעשה, ואת שונעתם ישמע ויושיעם :
 שומר יהוה את כל אהביו, ואת כל הרשעים ישמיד :
 תהלת יהוה ידבר-פי, ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד : תהילים קמה
 ואנחנו נברך יה, מעתה ועד עולם, הללויה :

לכו ונרננה ליהוה נריעה לצור ישענו : נקדמה פניו בתודה בזמרות נריע לו : צדק ומשפט מכון כסאך
 חסד ואמת יקדמו פניך : אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש : אשר לו הזים והוא עשהו
 ויבשת ידיו יצרו : אשר בידו נפש כל-חי ורוח כל-בשר-איש : הנשמה לך והגוף פועלך חוסה על-עמלך :
 הנשמה לך והגוף שלך יהוה עשה למען שמך : אתאנו על-שמך יהוה עשה למען שמך בעבור כבוד שמך
 כי אל חנון ורחום שמך : למען-שמך יהוה וסלחת לעוננו כי רב-הוא :

שער א התעוררות

בן-אדם מה לך נרדם קום וקרא בתחנונים :
 שפך שיחה דרש סליחה מאדון האדונים :
 רחץ וטהר ואל תאחר בטרם זמים פונים :
 ומהרה רוי לעזרה לפני שוכן מעונים :
 ומפשע וגם רשע ברח ופחד מאסונים :
 אָנָא יודעי שמך שעה ישראל נאמנים :
 לך אדני הצדקה ולנו בשת הפנים :
 עמד כגבר והתגבר להתודות על חטאים :
 זה אל דרש בכבוד ראש לכפר על חטאים :
 פי לעולם לא נעלם ממנו נפלאים :
 וכל-מאמר אשר יאמר לפניו הם נקראים :
 המרחם הוא ירחם כרחם אב על בנים :

מעשה ברי ישראל מסלנט שיצא לרחובות העיר באחד מלילות ימי התשובה וראה אור קלוש בוקע מדירה רעועה. נכנס ר' ישראל וראה מתקן נעלים יושב ליד נר דועך ומכה בחיפזון בפטישו על הנעל. שאלו ר' ישראל: מה לך כי נחפזת, ר' יהודי? ענה אותו הסנדלר: רבי, הרי כל עוד הנר דולק אפשר עוד לתקן! יצא ר' ישראל לרחוב וקרא: יהודים, שמעו, אחים יהודים: כל עוד הנר דולק אפשר לתקן!

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזרת הכתוב, רמז יש בו, כלומר: עורו, ישנים, משנתכם! ונרדמים, הקיצו מתרדמתכם! וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם! אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשותיכם והיטיבו דרכיכם ומעלליכם! ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה. לפיכך צריך כל-אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב. וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב. חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה. עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה. **רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ג', הלכה ד'.**

החיים שיש לך

התחל מהתחלה	החיים שיש לך
הבט על חייך	הם החיים שחייך
כעל שעור רע	הבט אחורה בהבנה
על מה שהיה	מצא את נקודת הבראשית
כעל ענש	הבריאה
הרחקה	ברא את עצמך
עמידה בפנה	זה העולם הטוב ביותר
נוקאאוט בסבוב הראשון	היחיד
תקן	שתוכל לברא
כאחד שהבריא	כל זה מצוי בתוכך
כאחד שחלה	גלה אותו

יונה וולך

אמר רבי מנחם מנדל מקוצק : מפני מה דורש הבורא מהאדם להקריב קורבנות, ואינו דורש קורבן מן המלאכים? הרי מעשי המלאכים טהור ממעשה האדם? כי לא את המעשה דורש מאיתנו השם כי אם את ההכנה. המלאך הקדוש יכול לעשות, אבל אינו יכול להכין את עצמו. ההכנה היא עניינו של האדם : שהאדם נתון בסבך מכשולים גדולים שעליו להתגבר עליהם תחילה ולהשתחרר מהם. זוהי גדולתו של האדם.

כָּל מַה שֶׁנִּבְרָא בְּשֵׁשֶׁת יָמֵי בְּרֵאשִׁית צָרִיכִין עֲשִׂיהָ, כְּגוֹן הַחֲרָדֵל צָרִיךְ לְמַתְקָה, הַתּוֹרְמוֹס צָרִיךְ לְמַתְקָה, הַחֲטִיף צָרִיכִין לְהַטְחוֹן, אֲפִלּוֹ אֲדָם צָרִיךְ תְּקוּן.

בראשית רבה, י"א, ו'.

הכול נידונין בראש השנה וגזר דינם נחתם ביום הכפורים, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר : הכל נידונין בראש השנה וגזר דינו של כל אחד ואחד נחתם בזמנו, בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן ובחג על המים. וגזר דינו של אדם נחתם ביום הכפורים. רבי יוסי אומר : אדם נידון בכל יום, שנאמר : "ותפקדנו לבקרים" (איוב, ז', י"ח).

תוספתא ראש השנה פרק א', הלכה י"ג

בשבח הגינוי העצמי

לְאִיָּה אֵין בְּמָה לְהֶאֱשִׁים אֶת עֲצָמָה.
פְּקוּקִים זָרִים לְדִידוֹ שֶׁל הַפְּתִיר הַשָּׁחַר.
דָּג הַפִּירְנָה אֵינְנוּ מְטִיל סֶפֶק בְּצַדְקַת מַעֲשָׂיו.
הָאֶפְעָה מְשַׁבַּח אֶת עֲצָמוֹ בְּלֹא הַסְתַּיְגוּת.

לֹא קִיָּם תּוֹן בְּעַל בְּקֶרֶת-עֲצָמִית.
הָאֶרְבֶּה, הַתְּנִין, הַשְּׁעָרוֹנִית, וְזָבוּב-הַסּוּסִים
חַיִּים אֶת חַיֵּיהֶם וְשָׂמְחִים בָּהֶם.

לְבוֹ שֶׁל לִוְיָתָן הָאוֹרְקָה שׁוֹקֵל מֵאָה קִילוֹ
אֶדְ מִבְּחִינָה אַחֲרֵת הוּא קֵל.

אֵין דְּבַר חֲתִיתִי

מִמְצָפוֹן נָקִי

עַל הַכּוֹכָב הַשְּׁלִישִׁי בְּמַעְרַקַת הַשָּׁמַשׁ.

ויסלבה שימבורסקה, תרגום: רפי וייכרט

רבי בונים מפֶּשֶׁסְחָא היה אומר לחסידיו : האשמה הגדולה של האדם אינם החטאים שהוא חוטא – הניסיון עצום הוא וכוחו דל! האשמה הגדולה של האדם היא שיכול הוא בכל רגע לעשות תשובה ואינו עושה.

אור הגנוז

שער ב בין אדם לעצמו

לך אֲדַנִּי הַצְדָקָה וְלִנְנִי בַשֵּׁת הַפְּנִים: מִה נִתְאוּנָה וּמִה נֹאמֵר מִה נִדְבַר וּמִה נִצְטַדֵּק: נִחְפְּשֶׁה דְרָכֵינוּ וְנִחְקֹרֶה וְנִשְׁוֹבֶה אֵלֶיךָ. כִּי יִמְיִנֶךָ פְּשׁוּטָה לְקַבֵּל שְׂבִים: לֹא בַחֲסֵד וְלֹא בַמַּעֲשִׂים בָּאֵנוּ לְפָנֶיךָ. כְּדָלִים וּכְרָשִׁים דְּפַקְנֵנוּ דְלִתִּיךָ: דְּלִתִּיךָ דְּפַקְנֵנוּ רְחוּם וְחַנוּן. נָא אֵל תִּשְׁיִבֵנוּ רִיקָם מִלְּפָנֶיךָ: מִלְּפָנֶיךָ מִלְּפָנֵינוּ רִיקָם אֵל תִּשְׁיִבֵנוּ כִּי אֶתָּה שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה:

דע

דע אֶת עֲצֻמְךָ וְעַדִּין אֵינְנִי יוֹדֵעַ
אֲחֵרֵי עֲשָׂרִים, שְׁלוֹשִׁים וְאַרְבָּעִים שָׁנָה.
יוֹם אַחֵר יוֹם מוֹסִיף יְדִיעָה, וְיוֹם
אַחֵר יוֹם גּוֹרֵעַ. וְאֵין לְכַךְ סִיּוּם בְּזָמַן
רַק הַתְּחִלָּה.

עמוס לויתן

מעשה בחסיד אחד שישב אצל ר' מרדכי מנדבורנא. קודם בא ראש השנה בא לרבי ליטול רשות לנסוע לביתו. אמר לו הצדיק: 'מפני מה אתה ממחר?' אמר לו, 'שליח ציבור אני, ואני צריך לעיין במחזור ולהסדיר תפילתי.' אמר לו: 'המחזור בעינו עומד כדאשתקד, אלא מוטב שתעיין במעשיך ותסדר את עצמך.'

ליקוטי מהרי"ח

וּבְקִיץ הוּא יוֹצֵא אֶל מַחוּץ לְעֵצְמוֹ
וּבְסִטְיֵי הוּא חוֹזֵר חֲזָרָה לְעֵצְמוֹ
וְרוֹאֶה מַה עָשָׂה לְעֵצְמוֹ
בְּקִיץ וּמִה לֹא עָשָׂה לְעֵצְמוֹ,
מִבְּחִין בֵּין זֶה לְזֶה וּמִבְּחִין לְעֵצְמוֹ.

אָדָם חַי בְּעוֹלָם שְׂאוֹתוֹ הוּא עוֹשֶׂה לְעֵצְמוֹ,
מִן הַתְּאוּוֹת שֶׁבָּשְׂרוֹ מִתְאַוֶּה לְעֵצְמוֹ
מִן הַנוֹפִים שֶׁבָּהֶם הוּא מִמְתִּיק לְעֵצְמוֹ
אֶת הַפְּחָדִים שֶׁבָּהֶם הוּא מִפְּחִיד אֶת עֵצְמוֹ
וּמִן הָאֱהָבָה שְׂאוֹתָהּ הוּא אוֹהֵב לְעֵצְמוֹ.
וּמִן הַשְּׂנְאָה שְׂאוֹתָהּ הוּא שׁוֹנֵא לְעֵצְמוֹ

נתן זך

אלה היו ימי חסד

"אלה היו ימי חסד", שמעתי פעם אומרים
בימי בדידות וצער ברחוב של חרף.
גם לימי חסד צריכים לפחות שנים,
נותן החסד והמקבל אותו.
בשנים נפרדים גם החסד לא נשאר
או נשפך לרחוב כמו משבר צנור.

דתות לא עושות חסד, הן רק מזכירות
זמן ריק, בפעמו, בקריאת מואזין,
בצופר ובשופר ובנקישות בדלת
בימי סליחות: את האלהים אינן
יכולות להזכיר ולא את חסדו.

מיום שבטלו הקרבנות
נשאר כל אחד עם עצמו
להקריב.

יהודה עמיחי

אמר החבר: אין אני מבקש כי אם את החרות מן השעבוד לרבים אשר איני רוצה כלל למצוא חן בעיניהם, ואילו השתדלתי בזה כל ימי חיי לא הייתי מגיע לכך, ואילו הגעתי לכך לא היה הדבר מביא לי תועלת, - כוונתי לשעבוד לבני אדם ולבקשה למצוא חן בעיניהם.

ספר הכוזרי מאמר ה' כ"ה

זמן מה לפני פטירתו אמר ר' זישא: "אם ישאלו אותי למה לא הייתי משה - אדע מה להשיב. אבל אם ישאלו אותי למה לא הייתי זישא - יסתתמו טענותי."

אור הגנוז

בעיות זהות

<p>דָּרַךְ גְּרוֹנֵךְ. צָפוֹר צָפוֹר מָה אֶתְּ שָׂרָה מִיֶּשֶׁהוּ אַחֵר שֶׁר דָּרַךְ גְּרוֹנֵךְ.</p>	<p>צָפוֹר מָה אֶתְּ מְזַמֵּרֵת מִיֶּשֶׁהוּ אַחֵר מְזַמֵּר מְגֵרוֹנֵךְ מִיֶּשֶׁהוּ אַחֵר חֵבֵר אֶת שִׁירְךָ שֶׁר בְּבִית</p>
--	---

יונה וולך

שיר אסיף

אסוף את המעשים, את המילים והאותות
כמו יבול ברכה כבד משאת
אסוף את הפריחה, אשר גמלה לזכרונות
של קיץ שחלף בטרם עת.

אסוף את כל מראות פניה היפים
כמו את הפרי ואת הבר
האדמה היא אפורה מתחת לשלפים
ואין לה עוד לתת לך דבר.

אסוף את המעשים את המילים והאותות
כמו יבול ברכה כבד משאת
אסוף את הפריחה, אשר גמלה לזכרונות
של קיץ שחלף בטרם עת.

ואין יותר גבעול חולם על שיבולתו
ואין יותר נדרי ואסרי
רק הבטחת הרוח כי הגשם בעתו
עוד יחונן את עפרה בתום תשרי.

איתמר פרת

רשות לכל אדם נתונה: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו; ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע - הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע (בראשית, ג, כב).

רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ה', הלכה א'.

גַם אֲנִי הֵיטִי בִירוּשָׁלַיִם.
 בְּכַתֵּל הַמַּעֲרָבִי.
 אֲנִי אֵינִי דָתִי.
 תַּפְלִי הַיְחִידָה
 בְּכָל הַפְּתָקִים שֶׁהִפְכוּ שִׁירִים,
 הֵיא לְשֹׁמֵר
 עַל כְּבוֹד הָאָדָם שְׁבִי
 וְעַל צֶלֶם הָאָדָם שְׁבִי
 וְעַל אֲהַבּוֹת לִיבִי.

נעים ערידי

לְשַׁלַּח יָד אֶל תּוֹף הָעוֹלָם כְּעֶבֶד הָאוֹחֵז
 בְּבִרְךְ אֲדוֹנוּ. תֵּן לִי לְגַעַת בְּגָרְגָר וּבְצֶל שֶׁל עֲלֶה
 בְּכָל הַנוֹשֵׁם כָּל הַמּוֹאֵר הָאֶפֶל הַזֶּה וּקְצֵה כָּל אֲצִבַּע
 הַלֵּל

רְאִיתִי הַרְבֵּה, רְאִיתִי מְעֵט. עֲכָשׁוּ
 לְשַׁלַּח יָד אֶל הַקְּרוֹב, הַמְּבֻרָךְ. הָאוֹר
 מִנְמִיד עֵינֵי בְּשִׁקֵּט רַב, רוּחוֹת בָּאִים בְּחִשָּׁאֵי
 שְׁטִים עַל אֲדָמָה חֲרוּשָׁה רְגְלֵי אָדָם חוֹלְפוֹת חֲרִישִׁיּוֹת
 בְּכֶאֱב אוֹהֵב. אֶל תִּסְרַב. אֶל-נָא תִסְגֹר אוֹתִי
 בְּתוֹךְ לִבִּי. אֲנִי שׁוֹלַח יָד

טוביה ריבנר

לבדו

וְהוּא לְבַדּוֹ יוֹדֵעַ
 שְׁגָם אִם יִתְמַהֲמֶה
 בּוֹא יְבוֹא

נתן זך

לֹא טוֹב הֵיטוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ
 אֲבָל הוּא לְבַדּוֹ בֵּין פֶּה וְכַה.
 הוּא מְחַכֶּה וְהוּא לְבַדּוֹ
 וְהוּא מִתְמַהֲמֶה וְהוּא לְבַדּוֹ

ההנחה כי האדם הוא חופשי, כי הוא בן-חורין שניחון בגבורה נפשית לבחור, ובכוח-איתנים לעשות הכל כדי להכריע את גורל חייו הדתיים והמוסריים – הנחה זו אינה יכולה להסתפק באמונה בלבד, היא צריכה גם לידיעה, לתחושה שתמלא את האדם כולו במתח זה של "בחירה חופשית" שקיבל מידי הקב"ה. הבחירה צריכה לנטוע באדם רגש של אחריות, כדברי הלל "אם אני כאן הכל כאן". הלל, העניו מכל-אדם, דוקא הוא שמדגיש את ה"אני", כי בלי הכרת "האני" לא תתעורר באדם תחושת הבחירה החופשית, בלי הכרת "האני" אין האדם יכול ליצור, אינו יכול להכריע ולהחליט. "אם אין אני כאן – מי כאן" – הוא ידע שתחושת הבחירה החופשית נותנת לאדם הרגשת חשיבות, לא גאוה חלילה, אלא חשיבות עצמית בה רואה כל יחיד את עצמו כשומר שגורל כל העולם בידו, שאם עשה מעשה אחד הכריע את העולם כולו לחסד או לשבט כמאמר הגמרא (קדושין מ, ע"ב) "לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי ואת כל העולם כחציו זכאי, חציו חייב. עשה מצווה אחת אשריו – שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו – שהכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה". זוהי הבחירה! זהו ה"לידע" של הרמב"ם! רגש-תמיד, הכרה מתמדת, אחריות מירבית ללא היחס-הדעת אפילו לרגע אחד!

הרב י.ד. סולובצ'יק / על התשובה

סוף אָלול

מחזור התפלות נוטף דבש
 שפתים אוספות תאוץה
 אני שוב את נפשי מענה:
 אולי השנה
 בין פיוט לודוי

בין רנה לתפלה
 אתפנה
 אתפנם
 לחשבון הייתי
 לחשבון אהיה.

גיל נתיב

כשם שיצר הרע מבקש לפתות את האדם לחטא, כך הוא מבקש לפתותו שיהיה צדיק יותר מדי.
רבי יחיאל מיכל מזלוטשוב

העולם סבור שצדיק נסתר הוא זה שמעלים את צדקתו ומעשיו הטובים מעיני העולם. האמת היא
 כי צדיק נסתר הוא מי שמעלים את צדקתו גם מעצמו – שאין לו כל מושג על עצמו שהוא צדיק.
רבי מנחם מנדל מקוצק

בא ליטמא (להטמא) פותחין לו, בא ליטהר מסייעים אותו.

בבלי, שבת ק"ד ע"א

מי האיש החפץ חיים, אהב ימים לראות טוב: נצר לשונך מרע, וּשְׁפַתְךָ מִדְּבַר מֶרְמָה: סור מרע ועשה
 טוב, בקש שלום ורחמיהו:

תהילים ל"ד

למה מכים 'על חטא' בידיים? כי הידיים – הן הן המעידות על החטאים, ככתוב בתפילת 'ונתנה
 תוקף': 'וחותם יד כל אדם בו' – כלומר: כל אדם רושם במו ידיו את חטאיו בספר הזכרונות, ואותן
 הידיים שחטאו הן הן אותן הידיים המענישות את האדם, כפי שכתוב בתורה: 'יד העדים תהיה בו
 בראשונה' (דברים יז ז).

אפרים דוידזון

תחנון

בערב מועד ובטרם קרב
 היה מונה את חטאיו
 על חטא שחטאתי
 בשוב הדעת
 שלא העזתי לגעת
 שלא האזנתי לכל הצלילים
 שלא טפחתי את העוללים
 על חטא שלא טעמתי מכל היינות
 שלא באתי לקטנות
 שלא פענחתי את הסודות
 שלא גברתי על החרדות
 על חטא שלא מחיתי דמעת התינוקות

שלא הקשבתני לשתיקות
 שלא הבחנתני בין התאוות
 על חטא שלא אהבתי את כל האהבות
 על חטא שלא שמחתי את הנענים
 שלא קימתי דברים של הזקנים
 על חטא ששתיקתי את הזעקות
 על חטא שלא בזיתי את דוברי החלקות
 על חטא שלא פרטתי על המיתרים
 על חטא שלא נחרדתי לבכי במסתרים
 על חטא שלא זכרתי את שאין לשכח
 על חטא שלא שכחתי כדי לסלח

אריה אורי

סדר וידוי

אלהינו ואלהי אבותינו, תבוא לפניך תפלתנו ואל-תתעלם מתחנוּתנו שאין אנו עזי פנים וקשי ערף לומר לפניך יהוה אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו ואבותינו ואמותינו חטאנו:

אשמנו. בגדנו. גזלנו. דברנו דפי: העוינו. והרשענו. זדנו. חמסנו. טפלנו שקר: יעצנו רע. כזבנו. לצנו. מרדנו. נאצנו. סרנו. עוינו. פשענו. צרנו. קשינו ערף. רשענו. שחתנו. תעבנו. תעינו. תעתענו: סרנו ממצותיך וממשפט־ך הטובים ולא שנה לנו. ואתה צדיק על- כל הבא עלינו כי-אמת עשית ואנחנו הרשענו.

אבינו מלכנו חננו ועננו. כי אין בנו מעשים. עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו:

במנין

אל מלך יושב על פסא רחמים ומתנהג בחסידות. מוחל עונות עמו מעביר ראשון ראשון. מרבה מחילה לחטאים. וסליחה לפושעים. עושה צדקות עם כל-בשר ורוח. לא כרעתם להם גומל. אל הורתנו לומר מדות שלש עשרה. זכר לנו היום ברית שלש עשרה. כמו שהודעת לענו מקדם. וכן פתוב בתורתך. וירד יהוה בענו ויתיצב עמו שם. ויקרא בשם יהוה ושם נאמר:

ויעבר יהוה על פניו ויקרא יהוה יהוה אל רחום וחנון ארך אפים ורב-חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחסאה ונקח: וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:

תוקעים בשופר תשר"ת

יחיד

ויאמר צא ועמדת בקר לפני יהוה והנה יהוה עבר ורוח גדולה וחקק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יהוה לא ברוח יהוה ואמר הרוח רעש לא ברעש יהוה: ואמר הרעש אש לא באש יהוה ואמר האש קול דממה דקה:

מלכים א יט

שער ג בין אדם לחברו

רבונו של עולם. אַתְּנִידָה עַל עֲבִירוֹת. קָלוֹת וְחִמּוּרוֹת. בְּלִילָה לְסוּף אֲשֶׁמוּרוֹת:
 יִצְרִי עֲלִילוֹת בְּרָשָׁע לְהִתְעוֹלֵל. שׁוֹמֵר מָה מִלִּילָה שׁוֹמֵר מָה מִלֵּיל:
 לְבִי וְעֵינַי לְחֶטָּא? אֹתוֹ. יוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ:
 וְשָׂאֵר אֲבָרֵי לַעֲשׂוֹת הַרַע בְּעֵינֶיךָ יִתְלַחֲשׂוּ. כָּל-הַיּוֹם וְכָל הַלַּיְלָה תִּמְיֵד לֹא יִחָשׂוּ:
 וְיַעַן אֲשֶׁר עֲבַרְתִּי עַל מִצְוֹת עֲשֵׂה וְעַל מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה. מִי יִתֵּן וְאִשְׁחָה בְּכָל לַיְלָה מִטְּתִי, בְּדַמְעָתִי עֲרָשִׁי
 אֲמַסָּה:
 אוֹלֵי יִשְׁמַע קוֹל בְּכֵי נוֹרָא עֲלִילָה. יוֹם צָעֲקָתִי בְּלִילָה:
 אֲקַרָּא יוֹמָם וְאָרִיס קוֹלִי. עַל פְּשָׁעֵי וּמַעֲלֵי. וְלַיְלָה וְלֹא דוֹמְנִיה לִי:
 אֶת מִקְצַת חֶטָּאֵי אֲנִי מוֹפִיר לְפָנֶי צוֹפֶה עֲתִידוֹת. לַיְלָה אֲקוּם לְהוֹדוֹת:
 וְאוֹדָה עֲלֵי פְשָׁעֵי וְזָדוֹנַי. הַלִּילָה הִזָּה לִיהוָה:

כי-ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, מפל חטאתיכם לפני יהוה תטהרו:

ויקרא טז

עברות שבין אדם למקום – יום הכיפורים מכפר. עברות שבין אדם לחברו – אין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה חברו. את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה: "מכל חטאתכם לפני ה' תטהרו": עברות שבין אדם למקום – יום הכיפורים מכפר; עברות שבין אדם לחברו – אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו.

משנה, יומא, פ"ח, מ"ט.

הוא (ר' שמעון בן-עזאי) היה אומר: אל תהי בו לכל אדם, ואל תהי מפליג לכל דבר – שאין לך אדם שאין לו שעה. ואין לך דבר שאין לו מקום.

משנה, אבות, פ"ד מ"ג

המקום

בין אדם לחברו
 ומקום הרבה בין אדם
 ובין חברו
 לו יכלתי לאמר
 אין ביני לבין חברי
 אלא המקום בלבד

ביני לביני
 על דעת המקום
 ועל דעתי ומקומי
 וביני לבין עצמי
 לו יכולתי לאמר
 מודה אני לפניך
 שהחזרת אותי
 למקומי

בין אדם למקום
 ואין אדם שאין לו מקום
 ואין אדם שהוא ממנו פנוי
 לו יכולתי לומר לפניך
 אין לך אדם
 שאין לו מקום
 אצלי

שמואל שתל

צריך לשים לב, שחכמי ישראל, שקבעו את צורתו של יום הכיפורים, שקדו לתלות את ההתפייסות שבין אדם למקום, בהתפייסות שבין אדם לחברו. אין זו התפייסות מסורתית, הפורשת את הצעיף על כל העבירות המוסריות של חיי החברה. אלא שחרור הרגשות האנושיים הפנימיים, מחשכת הפחד וכאון הכח. "אין יום הכיפורים מכפר אלא עברות שבין אדם למקום: עברות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו". חוק זה עומד בראש כל החוקים. ומתוך כך נמצא, שההתפייסות לאלוהים הריהי כאחת גם דרישה להתפייס לבריות. ביום זה סוקר הלב התמים את כל ערכם של חיי האדם סקירה עמוקה ביותר. "אתה יודע רזה עולם ותעלומות סתרי כל חיי". כך נאמר בתפילה של יום זה. את הגורל ואת משמעות החיים עושה לו אדם מישראל ביום זה לשאלת החיים.

הרמן כהן

צריך אדם לכבוש את יצרו שלו ולא של חברו. ברגיל בן אדם מכה על-חטא על לבו של הזולת ויש לו חשק לכבוש את יצרו של האחר שיהא הוא רחום וחנון ושיהא חברו טוב וישר. על כן נאמר: 'איזהו גיבור הכובש את יצרו' – את יצרו שלו עצמו ולא של זולתו.

רבי נפתלי מרופשיץ

תשמרני מן הפניות והגאות ומן הכעס והקפדנות והעצבות והרכילות ושאר מידות רעות. ותציילני מקנאת איש ברעהו ולא תעלה קנאת אדם על ליבי ולא קנאתי על אחרים. אדרבה, תן בליבי שאראה מעלת חברי ולא חסרונו.

תפילת רבי אלימלך מליז'נסק

כולנו זקוקים לחסד

כולנו זקוקים לחסד,
כולנו זקוקים למגע,
לרכוש חום לא בכסף
לרכוש מתוך מגע,
לתת בלי לרצות לקחת
ולא מתוך הרגל
כמו שמש שזורחת
כמו צל אשר נופל,
בואי ואראה לך מקום
שבו עוד אפשר לנשום.

כולנו רוצים לתת,
רק מעטים יודעים איך,
צריך ללמוד כעת
שהאפשר לא מחייד,
שמה שניתן אי-פעם
לא ילקח לעולם,
שיש לכל זה טעם
גם כשהטעם תם,
בואי ואראה לך מקום
שם עוד מאיר אור יום.

נתן זך

מזמור לדוד יהוה מי-יגור באהלך מי ישכן בהר קדשך: הולך תמים ופעל צדק ודבר אמת בלבבו: לא-רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא-נשא על-קרבו: נבזה בעיניו נמאס ואת יראי יהוה יכבד נשבע להרע ולא ימר: כספו לא-נתן בנשך ושחד על-נקי לא לקח עשה אלה לא ימוט לעולם: **תהילים טו**

התיחדות

בגמר שנת מאזן לחשבונות הנפש
אפתח את סגר לבי ואתנודה:
אם חרוצים ממני רעבו ללחם,
אם גבורים ממני נקטלו בקרב,
ותמימים ממני נתחייבו פדין –
לא בזכותי עומד אני היום בין החיים.
אם אספר כל פריסת שלום שקבלתי,
אם אמנה כל שעת רעות שנטלתי,
ואסכם הכל לפרעון פדין –
הנה גדול החוב שחב אני לאחרים.
ולו ידעתי במי פגעתי בהסח הדעת,
ולו זכרתי את מי הכלמתי בלי שים-לב,
והעמדתי כל אלה מנגדי כתובעים לדין –
כי אז גדול היה חובי כפליים, ולא יכלתי לשלמו.
מי יתנני ראוי לחיות בצלם אל,
לחוש רגשות-זולת פרגשותי.
מי יתן וראיתי דרך ישרים לפני –
כי יש אלהים שופטים בארץ!

חנוך יעקבזן

עם תחילת השנה החדשה, חזק נא ה' אלוהינו, את כוחנו לשמוע.
תן לנו היכולת לשמוע את מנגינות התבל ואת בכי הילד ואנחת האוהב.
ונשמע את קריאת העזרה של הבודד וקול שבירת לבבו של המוכה ביגונו.
תן לנו לשמוע את דברי רעינו; אך גם את מחשבותיהם וחלומותיהם שלא נאמרו בקול ונשמע גם
אותך ה' אלוהינו, כי רק אם נשמע אותך יש לנו הזכות לקוות כי תשמע גם אתה אותנו.
שמע את שאנו נודדים לך ביום זה ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו ולואי וגם אנו נשמע נדרים אלו.
הרב יעקב רימר, תרגום: הרב יהורם מזור

חלף

רגע החסד חלף,
פתחתי לך
שערי השמים
ואתה בקשתי
רק
על נפשך

ש. שפרה

על חטא שחטאנו לפניך בהתחבאות ובריחה כשלא יכולנו לעמוד מול האמת.
על בריחה לצביעות ורמיה כשלא העזנו לאמר אמת,
על העובדות שבדינו ועל התירוצים שאמרנו.
ועל כלם אלוה סליחות. סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.
על שהאכלנו את גופנו והרעבנו את נשמתנו,
על שהתערבנו בנפשות אחרים והזנחנו את צרכיהם,
על התוכחות וההאשמות, על הטלת האחריות.
ועל כלם אלוה סליחות. סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.
על קני המידה המזויפים שלנו,
על מומים שהטלנו רק בזולת ולא בעצמנו,
על הצטדקויות שמעוורות אותנו.
ועל כולם אלוה סליחות. סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.
על חסדים ורחמים שחישבנו והענקנו במשורה,
על צדקה קרה, על תפילה ללא רגש,
על חשבונות שעשינו לרגשותינו ולרגשות הזולת.
ועל כולם אלוה סליחות. סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.
על שסירבנו לבקשות והתעלמנו מאנשים,
על החיבה שאבדה, על שמרנו את האהבה,
על החזון שדהה, הערכים שהוזנחו וההזדמנויות שהוחמצו.
ועל כולם אלוה סליחות. סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.
על הפחד משינוי וחינוך, על אי האמונה,
על שאמרנו תפילות בקול רם אך סירבנו להקשיב,
על שהיינו אוייבנו הגדולים ביותר.
ועל כולם אלוה סליחות. סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.
עפ"י RSGB, תרגום: נעמה דפני

סדר וידוי

אלהינו ואלהי אבותינו, תבוא לפניך תפלתנו ואל-תתעלם מתחנונתנו שאין אנו עזי פנים וקשי ערף לומר לפניך יהוה אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו ואבותינו ואמותינו חטאנו:

אשמנו. בגדנו. גזלנו. דברנו דפי: העוינו. והרשענו. זדנו. חמסנו. טפלנו שקר: ועצנו רע. כזבנו. לצנו. מרדנו. נאצנו. סרנו. עוינו. פשענו. צרנו. קשינו ערף. רשענו. שחתנו. תעבנו. תעינו. תעתענו: סרנו ממצותיך וממשפטך הטובים ולא שנה לנו. ואתה צדיק על- כל הבא עלינו כי-אמת עשית ואנחנו הרשענו.

אבינו מלכנו חננו ועננו. כי אין בנו מעשים. עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו:

במנין

אל מלך יושב על כסא רחמים ומתנהג בחסידות. מוחל עונות עמו מעביר ראשון ראשון. מרבה מחילה לחטאים. וסליחה לפושעים. עושה צדקות עם כל-בשר ורוח. לא כרעתם להם גומל. אל הורתנו לומר מדות שלש עשרה. זכר לנו היום ברית שלש עשרה. כמו שהודעת לענו מקדם. וכן פתוב בתורתך. וירד יהוה בענו ויתיצב עמו שם. ויקרא בשם יהוה ושם נאמר:

ויעבר יהוה על פניו ויקרא יהוה יהוה אל רחום וחנון אך אפים ורב-חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחסאה ונקח: וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:

תוקעים בשופר תשר"ת

יחיד

ויאמר צא ועמדת בקר לפני יהוה והנה יהוה עבר ורוח גדולה וחק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יהוה לא ברז יהוה ואחר הרוח רעש לא ברעש יהוה: ואחר הרעש אש לא באש יהוה ואחר האש קול דממה דקה:

מלכים א יט

שער ד בין אדם לעמו

שומר ישראל. שמר שארית ישראל. ואל יאבד ישראל. האומרים בכל-יום שמע ישראל: שומר גוי אחד. שמר שארית גוי אחד. ואל יאבד גוי אחד. האומרים בכל-יום שמע ישראל. יהוה אלהינו. יהוה אחד: שומר גוי קדוש. שמר שארית גוי קדוש. ואל יאבד גוי קדוש. האומרים בכל-יום קדוש קדוש קדוש:

כל תפילה שאין מתפללים אותה בשם כל ישראל אינה תפילה.

רבי פנחס מקוריץ

התפללו בעד שונאיכם, שיהיה להם טוב, כסבורים אתם שאין זו עבודת ה'! אדרבא, זוהי עבודה יותר מכל תפילה.

רבי מיכל מזלוטשוב

קו העוני

כִּאלוֹ אֶפְשָׁר לְמַתַּח קו וְלוֹמַר: מִתַּחְתִּיו הָעֵנִי.
הִנֵּה הַלְחָם שֶׁבְצִבְעֵי אִפּוֹר זֹלִים
נִהְיָה שְׁחֹר
וְהִזְיִתִּים בְּצִלְחַת קֶטְנָה
עַל מִפֶּת הַשֶּׁלְחָן.
בְּאֹיִר, עִפּוֹ יוֹנִים בְּמִטַּס הַצְּדָעָה
לְצִלְיֵי הַפְּעֵמוֹן שֶׁבִיד מוֹכֵר הַנֶּפֶט בְּעִגְלָה הָאֲדָמָה,
וְהָיָה גַם קוֹל הַנְּחִיטָה שֶׁל מְגִפֵי הַגּוֹמֵי בְּאֲדָמָה הַבְּצִיִּת.
הִיִּיתִי יֶלֶד, בְּבֵית שְׁקָרָאוֹ לוֹ צְרִיף,
בְּשִׁכּוּנָה שְׂאֲמָרוֹ עָלֶיָה מַעֲבָרָה.
הִקּוֹ הַיְחִיד שְׂרָאִיתִי הִיָּה קוֹ הָאֶפֶק וּמִתַּחְתִּיו הַכֹּל נֶרְאָה
עֵנִי.

רוני סומק

לא די בתפילה לשמך, אלוהים, כדי שתחדלנה המלחמות;
כי ידוע נדע כי בראת עולם שבו
ניטל על האדם למצוא את מו-דרכו אל השלום
בתוך ליבו ועם שכנו.
לא די בתפילה לשמך, אלוהים, כדי שיחדל הרעב;
כי כבר נתת לנו את השפע
שדי בו להאכיל את העולם כולו
לו רק השתמשנו בו בתבונה.
לא די בתפילה לשמך. אלוהים,
כדי לשרש דעות קדומות
כי כבר נתת לנו עיניים
לראות בהן את הטוב שבכל אדם.
לו רק השתמשנו בהן נכונה.
לא די בתפילה לשמך, אלוהים, כדי לחסל את אזלת היד
כי כבר נתת לנו את הכוח
לחסל שכונות עוני ולהביא תקווה

לו רק השתמשנו בכוח כדין.
לא די בתפילה לשמך, אלוהים, כדי להכרית מגיפות,
כי כבר נתת לנו מוחות גדולים היכולים
לחפש לנו מרפא וצרי
לו רק השתמשנו בהם לחיוב.
על כן אלוהים, במקום כל אלה, נתפלל
לשם העוצמה, הנחישות וכוח הרצון
לעשות ולא רק להתפלל
להגשים ולא רק לשאול.

הרב יעקב רימר, תרגום: דינה עיבל.

אנו נמצאים בימים אלה באחת השעות הגורליות והחשובות ביותר של העם היהודי. אנחנו נמצאים בעיצומו של תהליך עיצובו של העם היהודי ועיצובה של המדינה לדורות. זו היא שעה של התחבטויות קשות, גם ויכוחים סוערים, אבל חשוב שכולנו נדע, בישראל ובגולה, כי תהיינה אשר תהיינה ההחלטות, אהבת ישראל אמיתית שורה עליהן ולנגד עינינו המימרה העתיקה: "כל ישראל ערבים זה בזה". אין אנו שוכחים לרגע, כי בין שתומכים במהלכים שלנו ובין שמתנגדים להם כולנו אחים, כולם יהודים וגורל אחד לכולנו."

יצחק רבין, מתוך דברים לנציגי הפדרציות היהודיות, 1994

יש טועים שחושבים שהשלוש העולמי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם על ידי צביון אחד בדעות ובתכונות ... ובאמת אינו כן. כי השלוש האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על ידי הערך של ריבוי השלוש ... שיתראו כל הצדדים וכל הגישות ויתבררו איך כולם יש להם מקום. כל אחד לפי ערכו, מקומו וענינו. ואדרבא, גם העניינים הנראים כמיותרים או כסותרים, יראו כשמתגלה אמיתת החכמה לכל צדדיה. שרק על ידי קיבוץ כל החלקים וכל הפרטים וכל הדעות הנראות שונות, וכל המקצועות החלוקים, דווקא על ידם יראה אור האמת והצדק...

הראי"ה קוק

הַקְּזָה יְהִיָּה צוֹם אֲבָתְרָהּ יוֹם עֲנוּת אֲדָם נִפְשׁוֹ, הַלְכֵף כְּאַגְמֵן רֵאשׁוֹ וְשָׁק וְאַפֵּר יִצְעֵי הַלְזָה תִּקְרָא-צוֹם וְיוֹם רְצוֹן לַיהוָה: הַלּוֹא זֶה צוֹם אֲבָתְרָהּ פִּתְחַ חַרְצָבוֹת רִשְׁעֵי הַתֵּר אֲגָדוֹת מוֹטָה, וְשִׁלַּח רְצוּצִים חֲפְשִׁים וְכַל-מוֹטָה תִּנְתַּקוּ: הַלּוֹא פָּרַס לָרַעַב לַחֲמֶדָּ וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיֵא בָּיִת, כִּי-תִרְאֶה עָרִם וְכִסִּיתוֹ וּמִבְּשָׂרָךְ לֹא תִתְעַלֵּם: אִזּוֹ יִבְקַע כְּשַׁחַר אוֹרָךְ וְאַרְכָּתְךָ מִהֲרָה תִצְמַח, וְהַלֵּךְ לְפָנֶיךָ צִדְקָתְךָ כְּבוֹד יְהוָה יֵאֱסָפֶךָ:
ישעיהו נ"ח, ה-ח, מתוך הפטרת יום הכיפורים

רקמה אנושית חיה

כשאמות – משהו ממני ימות בך.
כשתמות – משהו ממך בי ימות איתך.

כי כולנו, כן כולנו,
כולנו רקמה אנושית אחת חיה
ואם אחד מאיתנו הולך מעמנו
משהו מת בנו

ומשהו נשאר אתו.

אם נדע, איך להרגיע את האיבה
אם רק נדע
אם נדע להשקיט את זעמנו
על אף עלבוננו
לומר סליחה, אם רק נדע להתחיל מהתחלה.

מוטי המר

וכך חוזר האדם הישראלי אל מקורו ושורשו האנושי ואומר: אנחנו "אשמנו, בגדנו, גזלנו" ובהכנתו בכפו על חזונו ובהרגישו עצמו חלק מן אותה הכללות של "אנחנו" הרי הוא באותה שעה לא רק חלק מן העדה המתפללת אלא גם אבר מגופה של האנושות כולה, מן "כל הברואים" כולם. כשם שהשנה נעשית ב"ימים הנוראים" נציגתו של הנצח, כך ישראל נעשה נציגו של המין האנושי. ישראל מתפלל "עם העבריינים" מבפנים ומבחוץ. כי כל אדם חוטא. אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. הנשמה טהורה היא בְּבוּאָה מבית היוצר של הבורא. אך היא מסתבכת בבית היצרים של לב האדם העקוב מאוד. ואם גם הוא מתגבר לכּוֹף את יצרו, להשתלט על הניגודים שבקרבו ולאחות את קרעי לבבו - ביום הדין מתגלה שלא עמד בנסיון. שלא שמר את נדרו, והוא בכל התעלותו אינו ביום הדין אלא ילד תועה ועזוב הזקוק לחסד אלוהיו ולרחמינו על כל מעשיו.

פרנץ רוזנצווייג

אָטְמָנוּ	אָזְנֵינוּ מְזַעֲקֵת דָּל וְאֶמְלָל
בָּזְנוּ	לְיִשְׂרָאֵל דָּרְךְ וְנִקֵּי כַפִּים
גָּבַהּ	לְבָנוּ
דְּחִינוּ	דָּרְךְ אֶרֶץ מַחִינֵינוּ
הִסְכַּמְנוּ	עִם בְּעָלֵי מֵאָה
וְתָרְנוּ	עַל הַקְדָּשָׁה
זָבַחְנוּ	לְעֵגֶל הַזָּהָב
חָרַטְנוּ	עַל דָּגְלָנוּ "רַק בְּחִיל וְרַק בְּכַח"
טַחְנוּ	תָּפַל אֶת חֲדָרֵי לְבָבְנוּ
יָכַלְנוּ	אֵד לֹא רָצִינוּ
קָרִינוּ	בוֹר לְתַמִּימֵי דָרְךְ
לְטַשְׁנוּ	עֵין אֵל זוּלָתְנוּ
מִהָרְנוּ	לְהָרִים קוֹל וְיָד
נִצַּלְנוּ	כֹּל הַזְדַּמְנוֹת לְנִצָּל
סַמְכְנוּ	עַל עֲצָמֵנוּ
עָבַדְנוּ	אֱלִילֵי נֹכַר
פָּחַדְנוּ	לְהַכְרִיז עַל הָאֱמֶת בְּקוֹל
צָחַקְנוּ	וְלַעֲגוּ לְרֵשׁ
קִדְשְׁנוּ	אֶת הַחוֹל וְאֶת הַחֹמֶר
רָאִינוּ	וְלֹא הִעַדְנוּ
שָׁכַחְנוּ	אֶת שְׁלֹא נַעַם לָנוּ לְזָכֵר
תַּפְשְׁנוּ	מִרְבֵּה לֹא תַפְשְׁנוּ .

הרב מרדכי רותם

עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּאִמּוּץ הַלֵּב,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּבִטּוּי שְׁפָתַיִם.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּגִלּוּי וּבִסְתֵר,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּדַבּוּר פֶּה.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּהִרְהוּר הַלֵּב,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּוִדּוּי פֶּה.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּזִדּוֹן וּבִשְׁגָגָה,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּחִלּוּל הַשֵּׁם.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּטַפְשׁוֹת פֶּה,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּיוֹדְעִים וּבְלֹא יוֹדְעִים.
 וְעַל כָּלֵם אֱלוֹהֵי סְלִיחוֹת, סִלַּח לָנוּ, מַחַל לָנוּ, כִּפֹּר-לָנוּ.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּכַפַּת שַׁחַד,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּלִשׁוֹן הָרַע.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּמֵאֵכָל וּבְמִשְׁתֵּה,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּנִטְיַת גְּרוֹן.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּשִׁיקוֹר עֵינַי,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּעִזּוֹת מִצַּח.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּפִלְלִיּוֹת,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּצָרוֹת עֵינַי,
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּקִשְׁיוֹת עֶרֶף,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּרַכִּילוֹת.
 עַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּשִׁנְאֵת חֲנָם,
 וְעַל חֵטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּתַמְהוֹן לִבִּי.
 וְעַל כָּלֵם אֱלוֹהֵי סְלִיחוֹת, סִלַּח לָנוּ, מַחַל לָנוּ, כִּפֹּר-לָנוּ.

סדר וידוי

אלהינו ואלהי אבותינו, תבוא לפניך תפלתנו ואל-תתעלם מתחנונתנו שאין אנו עזי פנים וקשי ערף לומר לפניך יהוה אלהינו ואלהי אבותינו וצדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו ואבותינו ואמותינו חטאנו:

אשמנו. בגדנו. גזלנו. דברנו דפי: העוינו. והרשענו. זדנו. חמסנו. טפלנו שקר: ועצנו רע. כזבנו. לצנו. מרדנו. נאצנו. סררנו. עוינו. פשענו. צררנו. קשינו ערף. רשענו. שחתנו. תעבנו. תעינו. תעתענו: סרנו ממצותיך וממשפטך הטובים ולא שנה לנו. ואתה צדיק על- כל הבא עלינו כי-אמת עשית ואנחנו הרשענו.

אבינו מלכנו חננו ועננו. כי אין בנו מעשים. עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו:

במנין

אל מלך יושב על כסא רחמים ומתנהג בחסידות. מוחל עונות עמו מעביר ראשון ראשון. מרבה מחילה לחטאים. וסליחה לפושעים. עושה צדקות עם כל-בשר ורוח. לא כרעתם להם גומל. אל הורתנו לומר מדות שלש עשרה. זכר לנו היום ברית שלש עשרה. כמו שהודעת לענו מקדם. וכן פתוב בתורתך. וירד יהוה בענו ויתיצב עמו שם. ויקרא בשם יהוה ושם נאמר:

ויעבר יהוה על פניו ויקרא יהוה יהוה אל רחום וחנון ארך אפים ורב-חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחסאה ונקח: וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:

תוקעים בשופר תשר"ת

יחיד

ויאמר צא ועמדת בקר לפני יהוה והנה יהוה עבר ורוח גדולה וחקק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יהוה לא ברז יהוה ואחר הרוח רעש לא ברעש יהוה: ואחר הרעש אש לא באש יהוה ואחר האש קול דממה דקה:

מלכים א יט

שערה בין אדם לעולמו

אל תבא במשפט עמנו. כי לא יצדק לפניך כל חי: והוא ישפוט תבל בצדק ולאמים במישרים: צדק ומשפט מכוון פסאך. חסד ואמת יקדמו לפניך: מלפניך משפטנו יצא. עיניך תחזינה מישרים: ותוציא כאור צדקנו. ומשפטנו פצהררים: למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך: כי יי שופטנו. יי מחוקקנו. יי מלכנו הוא יושיענו: הנשא שופט הארץ. השב גמול על גאים: חלילה לך מעשות פדבר הזה להמית צדיק עם רשע. והזה כצדיק פרשע. חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט:

בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן-עדן ואמר לו; "ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הם, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת, אין מי שיתקן אחריך".

קהלת רבה ז' י"ג.

אני לא אוהב את הביטוי "שמירת הטבע". אינני חושב שהיחסים בין אדם לזולתו, או אדם למקומו, או אדם למורשתו, הם יחסים של שימור. לא נולדנו לתוך מוזיאון, ותפקידנו איננו לצחצח את הזכוכיות המכסות על המוצגים, ולהוביל את ילדינו אחרינו על קצות האצבעות, כדי שיתפעלו ממה שיש. מותר לגעת בטבע. צריך לגעת בו. מותר גם לשנות, אך השאלה היא איך. התשובה תהיה: באהבה. איש ואשה שאוהבים משנים זה את זה - אבל יש לכך תנאי.

הורה וילדיו משנים זה את זה - אבל יש לכך תנאי. איש וביתו משנים זה את זה - אבל יש לכך תנאי. והתנאי בכל המקרים האלה הוא דו-סטריית: בעוד אתה משנה את ביתך או את הנפשות הקרובות לך - היה פתוח ומוכן להשתנות. היה משתנה כל הזמן על ידי מה שמקיף אותך.

השאלה היא איך מחנכים אנשים לאהבה. הלא יש כמעט סתירה במושג "לחנך לאהבה". ובכל זאת - אפשר, אבל שוב, בלבד שזה נעשה לא ביד רמה ולא בזרוע נטויה ולא מתוך נקודת המוצא של "אני יודע", "אני מתכנן", "אני מבין בזה" "אני מוחלט", "אני מושלם" - והאובייקט איננו מושלם. שוב, מתוך זיקה של הדדיות. אתה בא אל מקום, ויהא המקום הזה הר, מדבר, ביצה או לענייננו, גם בית, חצר, חדר. אתה משנה אותו - ואתה מוכן להשתנות על-ידיו. אתה פתוח אליו. בעיקר יש לעשות זאת בלי קנאות. גם לא בקנאות משמרת.....

עמוס עוז, מתוך דברים במועצת החברה להגנת הטבע, 1980.

כי האדם עץ השדה

כי האדם עץ השדה:

כמו האדם גם העץ צומח

כמו העץ האדם נגדע

ואני לא יודע

איפה הייתי ואיפה אהיה

כמו עץ השדה

כי האדם עץ השדה:

כמו העץ הוא שואף למעלה

כמו האדם הוא נשרף באש

ואני לא יודע

איפה הייתי ואיפה אהיה

כמו עץ השדה.

כי האדם עץ השדה:

כמו העץ הוא צמא למים

כמו האדם הוא נשאר צמא

ואני לא יודע

איפה הייתי ואיפה אהיה

כמו עץ השדה.

אהבתי וגם שנאתי .

טעמתי מזה ומזה,

קברו אותי בחלקה של עפר

ומר לי, מר לי בפה

כמו עץ השדה,

כמו עץ השדה.

נתן זך

דו-קיום בחלום

לא להכחיד את צמחית הבר הנדירה
 קצו של הטיון מוחק עדות מספר הדרכים
 העלמותו המסתורית של הרדופנין
 מאפילה על כל תמונות הזכרון
 והסכוי האחרון לחיות בשלום
 עם הקוצים העתיקים
 לא לעשות מלחמה עם ענקים
 להתכסות עשבים רכים
 להכניע לפריחה
 לחתם כל עונה הסכם חדש,
 כל אחד והכננה שלו
 על דו-קיום בחלום.

נתן יונתן

ביום כפור בשנת תשכ"ח לבשתי
 בגדי חג כהים והלכתי לעיר העתיקה בירושלים.
 עמדתי זמן רב לפני כוף חנותו של ערבי,
 לא רחוק משער שכם, חנות
 כפתורים ורכסנים וסלילי חוטים
 בכל צבע ולחצניות ואבזמים.
 אור יקר וצבעים רבים, כמו ארון-קדש פתוח.

אמרתי לו בלבי שגם לאבי
 הייתה חנות כזאת של חוטים וכפתורים.
 הסברתי לו בלבי על כל עשרות השנים
 והגורמים והמקרים, שאני עכשיו פה
 וחנות אבי שרופה שם והוא קבור פה.

כשסימתי הייתה שעת נעילה.
 גם הוא הוריד את התריס ונעל את השער
 ואני חזרתי עם כל המתפללים הביתה.

יהודה עמיחי

עיקר השלום הוא לחבר שני הפכים, על כן אל יבהלך רעיוניך אם אתה רואה איש אחד שהוא
 בהיפוך גמור מדעתך, וידמה לך שאי אפשר בשום אופן להחזיק בשלום עימו, וכן כשאתה רואה שני
 אנשים שהם שני הפכים ממש, אל תאמר שאי אפשר לעשות שלום ביניהם, כי אדרבא, זהו עיקר
 שלמות השלום להשתדל שיהיה שלום בין שני הפכים. כמו השם יתברך שעושה שלום במרומיו בין
 אש ומים שהם שני הפכים.

ר' נחמן מברסלב

בערב יום הכיפורים - 11.10.1940. כותבת חנה סנש את השורות הבאות ביומנה האישי, שהתפרסם אחר מותה:

רצוני להתוודות, לתת דין וחשבון לעצמי, לתת דין וחשבון לאלוהים, זאת אומרת למדוד את חיי ומעשי לעומת האידיאל הגבוה, הטהור ביותר אשר עומד לפני. להשוות מה שהיה צריך להיות לעומת מה שהיה.

אתחיל את הוידוי בשם האנושיות. אין חטא בעולם שאינו נכנס השנה לתוך העוונות, שבעתיים יותר מאשר כל השנים... והתוכנית לשנה החדשה – לימוד והתעמקות במקצוע, בשפה, וחיפוש הדרך: להיות בן אדם. אני יראה שלדבר האחרון התנאים פה קשים מאוד. אך אשתדל: כי זאת היא הדרך היחידה שכדאי ללכת בה. אבל איך? - אחרי שנה אראה אם הצלחתי. אני רוצה עוד לרשום נסיון של שיר *:

במדורות מלחמה, בדלקה, בשריפה,
 בין ימים סוערים של הדם,
 הנני מבעירה את פנסי הקטן,
 לחפש לחפש בן אדם.
 שלהבות השריפה מדעיכות פנסי,
 אור האש מסנוור את עיני;
 איך אביט, איך אראה, איך אדע, איך אכיר,
 כשהוא יעמוד לפני?
 תן סימן אלוהים, תן סימן על מצחו
 כי באש, בדליקה ובדם
 כן אכיר את הזיו הטהור, הנצחי,
 את אשר חיפשתינו: בן-אדם.

* שירה העברי הראשון.

בהתחלה הם באו לקחת את היהודים
 ואני לא הרמתי קול כי לא הייתי יהודי.
 אז הם באו לקחת את השמאלנים
 ואני לא הרמתי קול כי לא הייתי שמאלני.
 אז הם באו לקחת את ועד העובדים
 ואני לא הרמתי קול כי לא הייתי איש הועד.
 ואז הם באו לקחת אותי
 ולא נשאר אף אחד שיוכל להרים קולו בשבילי.

הנס נמילר (כומר פולני)

תן לי להיות

תן לי להיות כל שטוב ויפה,
 תנה אמונה בלבי
 תן לי מעט להחזיק בחיים
 תן לאשר לנשק אל מצחי.

תן לי להיות אדמה ואדם,
 תן נא חיים בדמי,
 תן לי להיות התבל ומלאה,
 תן לתבל להיות בי.

אלישע רפאל

תן לי להיות עמק גם וגליו
 להיות רוח אדוות מלטפת
 להיות הרקיע – הר באפק וכחיל
 רן צפור בין פרחים מצייצת
 רחש לב להיות, סערה ועדנה,
 עץ בודד יעמד בשלכת,
 תן לי להיות גדלתה של חרות
 להיות עצב דמעה נעצרת

על חטא שחטאנו לפניך באי עשיית שלום,
ועל חטא שחטאנו לפניך בשתיקה אל מול אי-צדק.

על חטא שחטאנו לפניך בהתעלמות מהסובלים בארצות רחוקות,
ועל חטא שחטאנו לפניך בשכחת העני שבקרבו.

על חטא שחטאנו לפניך באי-כיבוד כל הברואים בצלם,
ועל חטא שחטאנו לפניך בהענקת תשומת לב במשורה.

על חטא שחטאנו לפניך בעיוות האמת לצרכינו,
ועל חטא שחטאנו לפניך בציות לאופנה ולא למצפון.

על חטא שחטאנו לפניך בשקיעה לייאוש וצינייות,
ועל חטא שחטאנו לפניך בכך שלא התעלינו לממש את עצמנו.

ועל כלם אלוה סליחות, סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.
עפ"י CCAR, תרגום: נעמה דפני

סדר וידוי

אלהינו ואלהי אבותינו, תבוא לפניך תפלתנו ואל-תתעלם מתחנונתנו שאין אנו עזי פנים וקשי ערף לומר לפניך יהוה אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו ואבותינו ואמותינו חטאנו:

אשמנו. בגדנו. גזלנו. דברנו דפי: העוינו. והרשענו. זדנו. חמסנו. טפלנו שקר: ועצנו רע. כזבנו. לצנו. מרדנו. נאצנו. סרנו. עוינו. פשענו. צרנו. קשינו ערף. רשענו. שחתנו. תעבנו. תעינו. תעתענו: סרנו ממצותיך וממשפטך הטובים ולא שנה לנו. ואתה צדיק על- כל הבא עלינו כי-אמת עשית ואנחנו הרשענו.

אבינו מלכנו חננו ועננו. כי אין בנו מעשים. עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו:

במנין

אל מלך יושב על כסא רחמים ומתנהג בחסידות. מוחל עונות עמו מעביר ראשון ראשון. מרבה מחילה לחטאים. וסליחה לפושעים. עושה צדקות עם כל-בשר ורוח. לא כרעתם להם גומל. אל הורתנו לומר מדות שלש עשרה. זכר לנו היום ברית שלש עשרה. כמו שהודעת לענו מקדם. וכן פתוב בתורתך. וירד יהוה בענו ויתיצב עמו שם. ויקרא בשם יהוה ושם נאמר:

ויעבר יהוה על פניו ויקרא יהוה יהוה אל רחום וחנון אך אפים ורב-חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחסאה ונקח: וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:

תוקעים בשופר תשר"ת

יחיד

ויאמר צא ועמדת בקר לפני יהוה והנה יהוה עבר ורוח גדולה וחק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יהוה לא ברז יהוה ואחר הרוח רעש לא ברעש יהוה: ואחר הרעש אש לא באש יהוה ואחר האש קול דממה דקה:

מלכים א יט

שער ו בין אדם למקום

בזקרי על משכבי. זדון לבי ואשמי. אקומה ואבואה. אל בית אלהי וחדומי. ואמר בנשאי עין.
בתחנוני אלי שמיו.

נפלה נא ביד יהוה כי רבים רחמיו:
לך אלי צור חילי. מנוסתי בצרתי. בך שברי ותקותי. אילותי בגלותי. לך כל-משאלות לבי. ונגדך כל-
תאותי. פדה עבד לך צועק. מד רודיו וקמיו.

נפלה נא ביד יהוה כי רבים רחמיו:
ענני יהוה ענני. בקראי מן המצר. וינדע בעמים. כי נדך לא תקצר. ואל תבזה ענות עני. צועק מתגרת
צר. אשר פשעיו לך מודה. ומתודה על עלומיו.

נפלה נא ביד יהוה כי רבים רחמיו:
מה יתאונו ויאמר מה דבר ויצטדק. יציר חמר אשר תשו. גויתנו כאבק דק. מה יתן לך האדם. כי
ירשע וכי יצדק. הלא מליו ומפעליו. כתובים בספר ימיו.

נפלה נא ביד יהוה כי רבים רחמיו:
חצות לילה לך קמו. עבדיך במהללים. זכות אבות להם תזכר. ואל תפן למעללים. קנה עדתך כימי
קדם. קדוש יעקב גאלם. והנשא האל עושה השלום במרומו.

נפלה נא ביד יהוה כי רבים רחמיו:

מחבואים

בחצר אחורית בעולם
שחקנו, הוא ואני.
כסיתי עיני, התחבא:
אחת שתיים שלש,
לא מלפני, לא מאחורי,
לא בתוכי.

מאז אני מחפש
כל כך הרבה שנים.
אז מה אם אני לא מוצא אותך.
צא כבר, צא,
אתה רואה שנכנעת?

דן פגיס

שיר המעלות ממעמקים קראתיך יהוה: אדני שמעה בקולי תהינה אזניך קשבות לקול תחנוני: אם-
עונות תשמר-ה אדני מי יעמד: כי-עמד הסליחה למען תגרא: קויתי יהוה קויתו נפשי ולדברו
הוחלתי: נפשי לאדני משמרים לבקר שמרים לבקר: נחל ישראל אל-יהוה כי עם-יהוה החסד והרבה
עמו פדות: והוא יפדה את- ישראל מכל עונותיו:

תהלים קל

למה עזבתני? למה הסתרת פניך?
איכה תאמר בלעדי? הלא
לא די בתולעת, בעץ, בעפר. אני הולך
ומסתבך בין מלי, הולך פוחד
בגיא אין איש עמדי בין הצללים
איך מפני השתיקה אני מסתבך במלים
בלעדיך אני רואה רק את נדי
וחן כבודות משאת פני הנופלות
מבלי עיניך
כנר את האש אבקש פניך.

טוביה ריבנר

לפגוש באלוהים עשוי להיות עניין של מה בכך. אם אין בת-קול הבוקעת את הדממה סביבנו, אם אין יד מושטת לארץ לפוגשנו בבטחה, אזי עלינו לתהות - שמא אנחנו טעינו? אולי אלוהים אינו יכול להיות הוא-עצמו עמנו, מאחר ואנו איננו באמת ובתמים עצמנו עמו. לא התפללנו אליו כפי שאנחנו, אלא כפי שהרגשנו שעלינו להיות, או כפי שאחרים רוצים שנהיה, או כפי שאנו חושבים שאלוהים חושב שעלינו להיות. קשה לנו להודות בכך, שהרי יש בכך מן הבלבול וחילול השם.

אולי אלוהים פוגש בנו, אך איננו מבחינים בכך. הוא עשוי לדבר אלינו מבעד להערה ששמענו באקראי, דרך מחשבה תועה במוחנו או דרך מילה מהסידור המהדהדת בנו. ייתכן והותרנו פתוחה בפניו רק דלת צדדית, ונעלנו את השאר על סורג ובריח. לכן עליו להתגנב אלינו כגנב בלילה. אולי איננו אוהבים את אשר יאמר, אך יראים להודות בכך, ולכן מעמידים פנים שמעולם לא פגשנו בו, וכי לא נוכל לפגוש בו משום שהוא רעיון מופשט בלבד. ההתחמקות הזו היא טבעית, משום שבעיני אלוהים הצלחתנו כלא היתה וכל שאיפותינו – אבק.

אולי אנו מרוצים מחיינו ואיננו מעוניינים לפגוש בו, לכן אנו ממלמלים את תפילותינו ושרים בקול את המזמורים - כדי למנוע רגע שקט, שהרי לא ברעש אלוהים, אלא בקול דממה דקה... אולי לא הרשינו לאלוהים לשפוט אותנו, משום שאנו כבר שפטנו אותו, וצפינו את מילותיו. הוא עשוי לאהוב אותנו יותר ממה שאנו יודעים; הוא עשוי להכיר אותנו טוב יותר ממה שאנו מכירים את עצמנו; הוא עדיין עשוי להפתיע אותנו.

אולי אנו מפחדים מהדרך בה יוליך אותנו. הוא עשוי לשלוח אותנו מבית אבינו; הוא עשוי להביא אותנו לשממה; הוא עשוי לתת לנו לתעות בה ארבעים שנה; הוא עשוי לבקש מאתנו לבטוח במה שאיננו יכולים לגעת בו. האם הוא יתן לנו אומץ כה רב אם נתפלל לכך? לפגוש באלוהים יכול להיות דבר פשוט, אך דבר לא יקרה אם לא נרצה בכך. קרוב ה' לכל קוראיו, לכל אשר יקראהו באמת.

הרב ליונל בלו, תרגום : נעמה דפני

מְקוֹמֵךְ נִעְלָה וְנִעְלָם.
כְּבוֹדֵךְ מְלֵא עוֹלָם :

יְהִי אֲנִי אֲמֻצָּךְ
וְאֲנִי לֹא אֲמֻצָּךְ

בְּכָל-לִבִּי קִרְאתִיךָ
לְקִרְאתִי מְצֵאתִיךָ.
בְּקֹדֶשׁ חֲזִיתִיךָ :

דְּרֹשְׁתִי קִרְבְּתֵךְ
וּבְצֵאתִי לְקִרְאתֵךְ
וּבְפִלְאֵי גְבוּרְתֵךְ

הֵן שָׁמַיִם וְחַיִּלָּם
בְּלִי נְשָׁמַע קוֹלָם :

מִי יֹאמֶר : לֹא רָאִיךָ.
יְגִידוּ מוֹרָאֵךְ

ר' יהודה הלוי

תמיד התנגדתי לצורות הריקות מתוכן של הדת וחיפשתי את התוכן האמיתי, את המוסר הטהור המתבטא במעשה. מובן מאליו שרק חיפשתי ולא תמיד מצאתי את דרכי. אבל לכל הפחות ניסיתי. להתפלל לפי השיגרה לא יכולתי וגם היום איני יכולה ואיני רוצה. אבל את שיחת האדם עם בוראו אשר הנביא מטיף לה, מצאתי גם אני. אני מחפשת את הקשר הפנימי והישר ולו גם בהתלבטויות ובפקפוקים. אבל לא אשלים עם צורה מקובלת, מתה ומגובשת של מחשבה אשר רחוקה ממני.

מיומנה של חנה סנש

את קולך הקורא לי

כָּשֶׁם שָׁרַק הַיָּם יָדַע אֶת עֲמָקוֹ
 הַזָּמֵן אֶת רֵאשִׁיתוֹ
 וְהַחֲלֵל אֶת מַמְדִּיו,
 כָּשֶׁם שָׁרַק הַפָּרַח יִמְצָה יַפְעָתוֹ
 וְהַפְּרִי אֶת מַגְדִּיו –
 כֵּן רַק אַתָּה תִּדְעֵה אֶת עֲצָמְךָ.
 אֲבָל בִּי הִנֵּךְ בּוֹעֵר כְּאֵשׁ עַל מִשְׁכְּבֵי בְּלִילוֹת,
 כְּאֵשׁ עַל מִשְׁכְּבֵי בְּלִילוֹת.
 אַתָּה הַגּוֹאֵל וְהַמְּיַחֵל, הַשּׂוֹאֵל וְהַמְּהַסֵּה,
 אַתָּה הַמְּאִיר וְכֹבֵה, הַמְּדַמְדֵם, הַהוֹזֵה,
 אַתָּה לֵיל-רַבּוּבוֹת-כּוֹכְבִים-הַשְּׁכוֹרִים-מְאוֹרָם
 וְאַתָּה זְמַרְת הַנְּהָרוֹת, וְאַתָּה טְהַרְת הַרְקִיעַ הָרָם
 אֲשֶׁר לְנֹכַח פְּנֵי אֲשׁוֹ
 וּבְעִירוֹן רוֹאוֹתֵי אֲחִיזָה,
 וּבְגִדְם זְרוּעוֹת אֶקְרַב
 וּבְקִדְח מַחֵי אֶהֱזֶה,
 וּבְשִׁפְתֵי הַצְּרוּבוֹת אֶלְאֵט
 וּבְכִלְיוֹן בְּשָׂרֵי אֶרְעֵד,
 וּבְאֲזָנֵי הַחֲרָשׁוֹת אֶשְׁמַע
 אֶת קוֹלְךָ הַקּוֹרֵא לִי
 אֶת קוֹלְךָ הַקּוֹרֵא לִי
 עַד כְּלוֹת הַנְּשֻׁמָּה.

פנחס שדה

אחד מחסידיו של המגיד מזלוטשוב שאל את רבו : נאמר בספר תנא דבי אליהו : 'לפיכך היו אומרים כל אחד ואחד מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב?' מה כוונת הדברים? כלום אין זו העזה שאדם רואה את עצמו מסוגל לעשות כמעשה האבות?"
 השיב הרבי : "כשם שהאבות יסדו עבודה חדשה, איש איש לפי סגולתו, האחד יסד את עבודת האהבה, השני את עבודת הגבורה, והשלישי את עבודת התפארת, כך חייבים גם אנו, איש לפי תכונתו ויכולתו, לחדש דבר לאור התורה והעבודה, ולעשות בחינת תעשה ולא מן העשוי".
אור הגנוז

הוא ואתה

כְּשֶׁהוּא צוֹעֵק : "אֵיכָּה?"
 הַתְּחַבֵּא וְאַל תִּעֲנֶה
 אִם מִצָּא אוֹתְךָ –
 נִשְׁדָּ שְׁפִתֶיךָ.
 כְּשֶׁאַתָּה מְדַבֵּר אֵלָיו
 אֵל תֹּאמֶר : "אֲבִינוּ, הָאֵב הַרְחֵמוֹן, הַמְּרַחֵם, רַחֵם עָלֵינוּ"
 הוּא שׁוֹנֵא חֲנֻכָּיִם
 הַעוֹשִׂים מְדוּתָיו רַחֲמִים
 (וְהוּן אֵינָן אֶלֶּא גְזֵרוֹת מְלֻדָּ עַל עֲבָדָיו)
 אֵל תִּזְכֹּר לוֹ כִּי עִפְרָ אַתָּה
 הַזָּכָר לוֹ
 כִּי הוּא חֲבִיב לְךָ
 צָלֵם, צָלַע
 וְתִשׁוּבָה לְשֵׁאֵלָה :
 אֵיכָּה?

גיל נתיב

רבי מאיר היה רגיל לומר: גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרךך, ולשקוד על דלתי תורתך. נצור תורתך בלבך, ונגד עיניך תהיה יראתי. שמור פיך מכל חטא, וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועוון, ואני אהיה עמך בכל מקום.

עפ"י בבלי, ברכות, יז ע"א

הצנע לכת עם אלהיך. פסוק זה כתוב מעל לשער שבו יוצאים מאור התעלומות המופלא של המקדש האלוהי אשר בו לא יעמוד אדם וחי: ואל מה נפתחות דלתות השער: הלוא ידעת. החיים
פרנץ רוזנצווייג

אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	הָאֵר לָנוּ אֶת דְּרֹךְ חַיִּינוּ.
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	אֵיךְ יִהְיֶה בְּנוּ הָעוֹ לֹא לְלֶכֶת בְּתֵלָם.
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	אֵיךְ נִבְיִן אֶת תְּכֵלֶיִת קִיּוּמֵנוּ?
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	אֵיךְ נִלְמַד לֹא לְחִיּוֹת חַיִּי שְׁוֹא?
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	אֵיךְ נִצָּא מֵאֲדִישׁוֹתֵנוּ?
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	אֵיךְ נִבְחִין בֵּין אֶמֶת לְשִׁקְרָ?
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	אֵיךְ נִמְצָא תְּשׁוּבוֹת לְשִׁאֲלוֹתֵנוּ?
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	אֵיךְ נִאָּזֵר כַּח לְחַפֵּשׁ תְּשׁוּבוֹת?
אָבִינוּ מְלֻכְנוּ	חֲנֻנוּ וְעַנְנוּ חֲזָקֵנוּ וְאַמְצָנוּ, כִּי בָד וְעַמָּד הִתְשׁוּבוֹת.

הרב מרדכי רותם

לא כל מי שמכה על לבו 'על חטא', הקדוש ברוך מוחל וסולח לנו, אלא מי שלבו מכה ונוקפו על חטא שחטא נסלח עוונו.

רבי ישראל מאיר 'החפץ חיים'

על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּאִנּוּס וּבְרָצוֹן,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּבִלִי דְדַעַת,
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּגִלּוּי עֲרִיּוֹת,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּדַעַת וּבְמִרְמָה.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּהוֹנָאת רַע,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּוַעֲדַת זְנוּת.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּזִלְזוּל הוֹרִים וּמוֹרִים,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּחֻזֵק יָד.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּטִמְאֵת שְׁפָתַיִם,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּיִצְרַר הָרֵעַ.
וְעַל כָּלֵם אֱלוֹהֵי סְלִיחוֹת, סִלַּח לָנוּ, מַחַל לָנוּ, כְּפָר-לָנוּ.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּכַחַשׁ וּבְכַזָּב,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּלִצוֹן.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּמִשָּׂא וּבְמַתָּן,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּנִשְׁפָּךְ וּבְמִרְבִּית.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּשִׁיחַ שְׁפִתוֹתֵינוּ,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּעֵינַיִם רְמוֹת.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּפָרִיקַת עַל,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּצַדִּית רַע.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּקִלּוֹת רֹאשׁ,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּרִיצַת רַגְלִים לְהָרַע.
על חטא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּשְׁבוּעַת שְׁוֹא,
וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּתִשׁוּמַת יָד.
וְעַל כָּלֵם אֱלוֹהֵי סְלִיחוֹת, סִלַּח לָנוּ, מַחַל לָנוּ, כְּפָר-לָנוּ.

סדר וידוי

אלהינו ואלהי אבותינו, תבוא לפניך תפלתנו ואל-תתעלם מתחנונתנו שאין אנו עזי פנים וקשי ערף לומר לפניך יהוה אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו ואבותינו ואמותינו חטאנו:

אשמנו. בגדנו. גזלנו. דברנו דפי: העוינו. והרשענו. זדנו. חמסנו. טפלנו שקר: ועצנו רע. כזבנו. לצנו. מרדנו. נאצנו. סררנו. עוינו. פשענו. צררנו. קשינו ערף. רשענו. שחתנו. תעבנו. תעינו. תעתענו: סרנו ממצותיך וממשפט־ך הטובים ולא שנה לנו. ואתה צדיק על- כל הבא עלינו כי-אמת עשית ואנחנו הרשענו.

אבינו מלכנו חננו ועננו. כי אין בנו מעשים. עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו:

במנין

אל מלך יושב על פסא רחמים ומתנהג בחסידות. מוחל עונות עמו מעביר ראשון ראשון. מרבה מחילה לחטאים. וסליחה לפושעים. עושה צדקות עם כל-בשר ורוח. לא כרעתם להם גומל. אל הורתנו לומר מדות שלש עשרה. זכר לנו היום ברית שלש עשרה. כמו שהודעת לענו מקדם. וכן פתוב בתורתך. וירד יהוה בענו ויתיצב עמו שם. ויקרא בשם יהוה ושם נאמר:

ויעבר יהוה על פניו ויקרא יהוה יהוה אל רחום וחננו ארך אפים ורב-חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקח: וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:

תוקעים בשופר תשר"ת

יחיד

ויאמר צא ועמדת בקר לפני יהוה והנה יהוה עבר ורוח גדולה וחקק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יהוה לא ברז יהוה ואחר הרוח רעש לא ברעש יהוה: ואחר הרעש אש לא באש יהוה ואחר האש קול דממה דקה:

מלכים א יט

שער ז נעילה

אִתָּהּ יוֹדֵעַ רְזִי עוֹלָם, וְתַעֲלוּמוֹת סִתְּרֵי כָל חַי, אִתָּהּ חוֹפֵשׁ כָּל חֲדָרֵי בֶטֶן, וּבּוֹחֵן כְּלִיּוֹת וְלֵב. אֵין דָּבָר
נֶעְלָם מִמֶּךָ, וְאֵין נִסְתָּר מִמֶּנֶּךָ עֵינֶיךָ. וּבִכֹּן יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתְּסַלַח לָנוּ
עַל חַטָּאתֵינוּ, וְתִמְחַל לָנוּ עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ, וְתִכַּפֵּר לָנוּ עַל כָּל פְּשָׁעֵינוּ.

'אני ישנה ולבי ער, קול דודי דופק, פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי' (שיר השירים ה'): ... אמר
הקדוש ברוך הוא לישראל: 'בני, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט, ואני פותח לכם
פתחים שיהיו עגלות וקרונות נכנסות בו'.

שיר השירים רבה פרשה ה'

בואו ונעמיק את הראיה הנתונה לנו בשעות הדממה הגדולה: נסתכל בנו בעצמנו ונשיג את עצמנו.
בואו ונשיג את עצמנו, נעלה את חיינו לתוך ידינו כדרך שמעלים דלי מן הבאר, נאספם בידינו כאסוף
גרעינים פזורים. עלינו לבוא לכלל הכרעה על עצמנו, עלינו לאזן את הכוחות הפועלים בנפשנו.
עפ"י מרטין בובר

האומר: אחטא ואשוב, אחטא ואשוב - אין מספיקין בידו לעשות תשובה; אחטא ויום הכפורים
מכפר - אין יום הכפורים מכפר. עברות שבין אדם למקום - יום הכפורים מכפר. עברות שבין אדם
לחברו אין יום הכפורים מכפר, עד שירצה את חברו.

בבלי, יומא פ"ה ע"ב

האם נוכל לשנות את ההרגלים הטבועים בנו?

וְנִתְּנִי לְכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֲתָן בְּקִרְבְּכֶם, וְהִסְרֹתִי אֶת-לֵב הָאָבִוּ מִבְּשָׂרְכֶם וְנִתְּנִי לְכֶם לֵב
יַחֲזָקָא ל"ו כ"ו
בְּשָׂר:

האם נוכל לעזוב את דרכינו הישנות ולהתחיל מחדש את חיינו?

כִּי-הִנְנִי בּוֹרֵא שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וְאָרֶץ חֲדָשָׁה, וְלֹא תִזְכְּרֶנָּה הָרִאשׁוֹנוֹת וְלֹא תַעֲלִינָה עַל-לֵב: כִּי-אִם-שִׁישׁוּ
וְגִילוּ עַד-יְעַד אֲשֶׁר אֲנִי בּוֹרֵא, כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא אֶת-יְרוּשָׁלַיִם גִּילָה וְעִמָּה מְשׁוּשׁ:

ישעיהו ס"ה י"ז-י"ח

עפ"י RSGB

איש אחד שאל את ר' נחמן מברסלב כיצד היא הבחירה. השיב לו בפשטות:
הבחירה היא ביד האדם. אם רוצה עושה ואם אינו רוצה אינו עושה. והעיר על כך ר' נתן: רשמתי
זאת, כי כמה בני אדם נבוכים בזה מאוד. מחמת שהם מורגלים במעשיהם ובדרכיהם מנעוריהם
על כן נדמה להם שאין להם בחירה חס ושלום, ואינם יכולים לשנות מעשיהם. אבל באמת אינו כן.
מתוך תיקון הלב, בעריכת פנחס שדה

אני הולך ברחוב
 במדרכה יש בור עמוק
 אני נופל לתוכו.
 אני אבוד. . . אני חסר ישע.
 אין זו אשמתי.
 לוקח לי נצח למצוא דרך החוצה. אני הולך
 ברחוב אחר.

אני הולך באותו רחוב
 במדרכה יש בור עמוק.
 אני רואה אותו.
 אני נופל לתוכו בכל זאת. . . כוחו של הרגל.
 עיני פקוחות
 אני יודע היכן אני,
 זוהי אשמתי
 אני יוצא מייד.
 אני הולך באותו רחוב
 במדרכה יש בור עמוק.
 אני עוקף אותו.

אני הולך באותו רחוב
 במדרכה יש בור עמוק.
 אני מעמיד פנים שאינני מבחין בו.
 אני שוב נופל לתוכו.
 אני לא יכול להאמין ששוב הגעתי לכאן.
 אבל אין זו אשמתי.
 ושוב לוקח לי נצח לצאת.

סוגיאל רינפוצ'ה

הכל משתנה

הכל משתנה. להתחיל מחדש
 יכול אדם בנשימתו האחרונה.
 אבל מה שארע, ארע. והמים
 שמוגת לתוף הזין, לא תוכל
 לשפף אותם בחזרה.

מה שארע, ארע. המים
 שמוגת אל-תוף הזין, לא תוכל
 לשפף אותם בחזרה, אבל
 הכל משתנה. להתחיל מחדש
 יכול אדם בנשימתו האחרונה.

ברטולד ברכט

בוחן לבבות
 דובר צדקות
 חטאנו לפגיד רחם עלינו.
 ותיק בנחמות
 חוקר קליות
 חטאנו לפגיד רחם עלינו.
 יודע כל-נסתרות
 לובש צדקות
 חטאנו לפגיד רחם עלינו.
 נורא תהלות
 עונה בצרות
 חטאנו לפגיד רחם עלינו.
 צופה עתידות
 רוכב ערבות
 תמים דעות
 חטאנו לפגיד רחם עלינו.

אדון הסליחות
 גולה עמוקות
 הדור בנפלאות
 זוכר ברית אבות
 טוב ומטיב לבריות
 כובש עונות
 מלא זכיות
 סולח עונות
 פועל ישועות
 קורא הדורות
 שמע תפלות

כפי שבתפילת עמידה אנו מתפללים לדעת ובינה, לתשובה, לסליחה ורק לאחר מכן לגאולה; כך אנו עומדים לפניך היום ומבקשים שתתן לנו בחסדך כח להשכיל, להרהר, לתקן ולבקש סליחה. ברוך אתה ה', גואל ישראל.

פְּתַח לָנוּ שַׁעַר
בַּיּוֹם הַזֶּה הַשְּׁקֵט
שִׁבְעַת שָׁנִים אַחֲרֵי
הַרְעַשׁ. וְאַנִּי לֹא
יֹדְעֵת כַּמָּה לְפָנַי
הַרְעַשׁ הַבָּא.
פְּתַח לָנוּ שַׁעַר
אוֹלַי יָבוֹאוּ בּוֹ
הַרְחֲמִים
וְהִאֲהָבָה.

רעיה הרניק

במוצאי "הימים הנוראים"
אני מטה אוזני לכותל
ושומע קול פטישו
של השמש
הקורא לסליחות
בשנה הבאה.

ר' נחמן מברסלב

תשובה, סליחה והתחדשות החיים
מבט על המחשבה היהודית המודרנית
יהודע עמיר

וקראתם דרור בארץ לכל יושביה [...]
ושבתם איש אחזתו ואל משפחתו תשבו
ויקרא, כה, י

א

רעיון התשובה הוא אחד מאבני היסוד של המחשבה היהודית הדתית לדורותיה. תולדותיה של תרבות זו והמרחב הגדול של הזרמים המתפתחים בתוכה מציינים גם את המשמעויות השונות הניתנות לרעיון זה, את השלכותיו על חיי המעשה ועל הפסיקה ההלכתית ואת האופן שבו הוא מתפקד בהשקפת העולם שמעצבים הוגים יהודיים בני דורות שונים.

במקרא הוא מופיע בעיקר בהקשרה של הברית שבין האל לעמו. ביסודה של ברית זו עומדת מחויבות הדדית של העם ושל האל. העם מחויב לקיים את צו האל וללכת בדרך הישר. ואולם, לעולם שמורה בידו האפשרות לבחור ברע, להפר את הצו ולהשחית את דרכו. מצדו של האל, עניינה של המחויבות, שהברית מעגנת, היא ההשגחה המיוחדת על ההיסטוריה של עם ישראל. האל מחייב עצמו לפעול בהיסטוריה על פי מעשי העם. אם העם יבחר בטוב הוא יהיה מוגן מכל רע בכל מישורי החיים; אם לאו, יעניש אותו האל בעונשים מעונשים שונים. חשוב להדגיש, שהן השכר על המעשה הטוב והן העונש הכבד על המעשה הרע, נתפסים כחלק מן היחס הייחודי שבין האל לעם, יחס שהברית מייסדת.

במובן זה ניתן לומר באורח פרדוקסלי במקצת שהצד החזק, האל הכל יכול, כובל עצמו ללא תנאי לתנאי הברית. תהיה המציאות אשר תהיה, הוא יפעל רק על פי תנאי הברית ועל פי מחויבותו לה. ואילו לצד החלש, לעם, נשמרת לעולם האפשרות להפר את מחויבותו לברית ולפעול בניגוד לה. אי-סימטריה זו היא הקרקע, עליו צומח רעיון התשובה המקראי. מכיוון שהגלות והסבל אינם ביטול הברית, אלא אדרבא, הם היבט קשה ומכאיב של ברית זו עצמה, הרי שחייב להיות להם גבול. עונשו של העם עלול להיות קשה ואכזרי; לעולם אסור שהוא יביא להשמדתו של העם עצמו. וכך אנו קוראים בסיומה של התוכחה שבספר ויקרא (כו, מד-מה):

אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפיר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם :

השמדת העם החוטא, לו הייתה מתאפשרת, היתה בה משום הפרה של הברית מצד האל, הנשאר לעולם אלוהי ישראל. פירוש הדבר, שלעולם שמורה לעם האפשרות לשוב אל קיום הברית ולשקם את יחסיו עם אלוהיו. אז גם יובטח שובו של העם לארצו ושיקום חייו הפיזיים, החברתיים והלאומיים. זהו הבסיס להבטחה המופיעה בסיום פרשת התוכחה שבספר דברים (ל, א-ד):

והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה: ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצווך היום וּבניך בכל לבבך

ובכל נפשך; ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקִבְּצָךְ מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה; אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקִבְּצָךְ ה' אלהיך ומשם יקָחך: ההבטחה להמשך קיומו של העם כרוכה, אם כן, באורח מהותי ברעיון התשובה. האל מחויב להגביל את העונש משום שאחרת לא הייתה נשמרת האופציה של הבחירה בטוב. האל, שלעולם אינו משוחרר ממחויבותו לברית, חייב להשאיר תמיד את שערי התשובה פתוחים, שהרי אחרת יהיה הוא מפר הברית והבוגד בה⁵.

מובן, שקו רעיוני זה, המופיע בניסוחים שונים פעם אחר פעם בתורה ובדברי נביאים, אינו ממצה את התשתית הרעיונית שהמקרא מניח בהקשרה של התשובה. קוראי המקרא ומפרשיו יכלו להיאחזו בסיפורים מקראיים על בעלי תשובה מובהקים, כמו דוד המתוודה על חטאו הנורא בפרשת בת שבע ואוריה החיתי (שמואל ב, יב) וכמו יהודה, המודה שתמר כלתו 'צדקה ממנו', כאשר הרתה לו (בראשית, לח). הם יכולים להתבסס גם על מזמורי תהילים, המביעים הכרה בחטא ובקשה לסליחה. ואולם, נראה שעוצמת רעיון התשובה נובעת דווקא מן התפיסה העקרונית, שלעולם שמורה לעם האפשרות לשקם את ברית האהבה עם האל, שלעולם מובטחת לו סליחת האל ושניתן לחדש ימינו כקדם.

אין ספק, שהן ספרות חז"ל והן ספרות ימי הביניים לגווניה, מעמיקים עד מאוד את העיסוק ברעיון התשובה, הן מן ההיבט הרעיוני והן מן ההיבט המעשי-ההלכתי. כך, למשל, מוכרזת התשובה באחד ממדרשי חז"ל כאחד היסודות שנבראו 'קודם בריאת העולם', יחד עם התורה ועם 'שמו של משיח' (פסחים, נד ע"א), כך היא מופיעה במדרש אחר כהכרעתו של האל הגוברת על כל הגיון דתי קונבנציונלי, הן זה של 'התורה', הן זה של 'הנבואה' והן זה של 'החכמה' (ירושלמי, מכות, ב, הלכה ו). כך גם מופיעות 'הלכות תשובה' בראש עיסוקיו של הרמב"ם ב'ספר המדעי' הפותח את 'משנה התורה' שלו, לצד יסודות כמו 'הלכות יסודי התורה' ו'הלכות דעות'. כאן כמו גם ב'ספר חסידים' של המיסטיקנים הימי הביניים האשכנזיים הקרויים 'חסידי אשכנז' - זוכה שאלת התשובה לדיון בעל עומק פסיכולוגי ורעיוני מקיף.

ואולם, לצד העמקה זו חלה בספרות חז"ל ובספרות ימי הביניים העתקה של מרכז הכובד של רעיון זה. עתה אין שמים את הדגש העיקרי על העם ועל הברית שבינו לבין האל, אלא על היחיד ועל חטאו. דגש זה אינו נחלש גם כשהמדובר הוא בקהילה, כפי שהדבר משתמע מלשון הרבים של רבות מן התפילות, כמו הניסוחים המופיעים בתפילת העמידה של חול: "השיבנו אבינו לתורתך" ו"סלח לנו אבינו כי חטאנו", וכמו נוסח הווידוי 'אשמנו, בגדנו'. שהרי, לשון הרבים היא - כמעט תמיד לשונה של התפילה היהודית בכלל ואין בשימוש בה בהקשרה של התשובה, אלא כדי להביע את השותפות שבתפילת הקהל, תפילה המאגדת יחידים רבים לכלל מנין. יש להדגיש, שהתשובה נתפסת בעיקרה כעניינו של הפרט החוטא גם ברבדים של התרבות הבתר מקראית, השמים דגש על הממד המשיחי ועל הגאולה הלאומית והקוסמית. הלכות התשובה עוסקות לעולם ביחיד ובהשתחררותו מן החטא. העתקה זו של מרכז הכובד אל היחיד משפיעה במקרים רבים גם על מקומו ועל תפקודו של רעיון זה. התשובה היא אחת מן המצוות הרבות והמגוונות המוטלות על היחיד. העיסוק בה הוא אחד מן ההיבטים הרבים של החיים הדתיים. על פי רוב, היא אינה נתפסת כקובעת את האוריינטציה

⁵ זהו הבסיס לרבות מן השאלות הקשות, העולות בימינו בהקשרה של השואה. אמנם העם לא נשמד כולו, אולם עולה התייה, האם נראותה של השואה מאפשרת עוד להאמין בברית שבין האל לעמו.

הבסיסית של האדם. מהלך השנה ומהלך חייו עשויים, כמובן, לזמן מצבים, שבהם העיסוק בתשובה יהיה אינטנסיבי יותר. ואולם, ביסודו של דבר התשובה נתפסת בספרות זו על פי רוב ככלי עזר, האמור לסייע ולבסס את החיים הדתיים עצמם. כשאלה מתנהלים במסלולם הרגיל מקומה בהם אינו מרכזי יותר מזה הנקנה למצוות רבות וחשובות אחרות.

ב

בהגות היהודית במאה העשרים משתנה במידה רבה מצב עניינים זה. ביסוד שינוי זה עומדת שורה של תהליכים תרבותיים כוללים ושל תהליכים, המייחדים את ההיסטוריה היהודית המודרנית. הפילוסופיה המערבית המודרנית - ועמה מעגלים רחבים הרבה יותר של תודעה תרבותית - שמה את הדגש על היחיד ועל הכרתו. עם עלייתה של המחשבה האכסיסטנציאליסטית, ששורשיה נעוצים במחצית השנייה של המאה הי"ט, מושם הדגש יותר ויותר על הכרעותיו של היחיד ועל המשמעות שהוא מעניק לחייו. במיוחד עולה בחוגים שונים שאלת ההתמודדות עם ניכורו של היחיד בתוך חברת ההמונים, ניכור מן החברה ומעצמו, מאלוהיו וממעשה ידיו, ממשפחתו ומעולמו הרגשי. תחושת המשבר, האופפת דיון זה בניכור, מהווה רקע רב חשיבות לניסיונם של אחדים מההוגים היהודיים בני מאה זו, לשוב ולהציב את רעיון התשובה במרכז תמונת המציאות האנושית ולמצוא בו עוגן של תקווה ומנוף לגאולה.

כך הוא הדבר, למשל, אצל הרמן כהן (1842-1918), מגדולי ההוגות הרפורמית בראשית המאה העשרים, כהן מציב במרכז הבנת הדת שלו את שאלת מעמדו של היחיד ואת היחס ההדדי (קורלציה) בינו לבין אלוהיו. מיחס זה עולה התביעה המוסרית והדתית, שהאדם נתבע, במלוא עומקה. זו מעניקה לדת את משמעותה האמיתית כ'דת תבונה' ומציבה אותה כמי שמעניקה לאתיקה בסיס איתן. מקורות היהדות, אותם מפרש כהן על פי דרכו, מעניקים לתביעה המוסרית מן היחיד עוגן ב'קדושתו' של האל ומצווים על אהבת הרע ועל אהבת האל.

לחטא ולהכרה בו נודע, על פי תפיסה זו, מקום מרכזי. החטא הוא לעולם חטאי שלי. ההכרה בו מכריחה אותי לעמוד נוכח אחריותי למעשי. בעיני כהן, ההכרה באחריות זו היא תנאי הכרחי לשלמותה של התפיסה הדתית. הוא נלחם ברעיון, שהאל "פוקד עוון אבות על בנים ועל בני בנים על שְׁלֵשִׁים ועל רְבָעִים" (שמות, לד, ז) ורואה בו שריד 'מיתולוגי', שהתורה עדיין לא נשתחררה ממנו. את פסגת התקדמות התפיסה הדתית במקרא הוא רואה בדבריו של יחזקאל, היוצא נגד הרעיון של "אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה" והקובע "הן כל הנפשות לי הָנָה, כנפש האב וכנפש הבן לי הָנָה, הנפש החטאת היא תמות" יחזקאל, יח, ד).

ואולם החטא וההכרה בו, אינם, אלא, שלב בדרך לפסגת ההכרה האנושית ולהשלמתה של הדת. העמידה על אחריותו המוחלטת של היחיד על מעשיו חטאיו משנה את הפרספקטיבה באורח כולל הרבה יותר:

ומתוך כך משתנה גם [תפיסת] מהותו של אלוהים. לא כוחו כמעניש הוא סימן ההיכר המובהק של שלטונו; חפץ הוא בשוב רשע מדרכו, אינו חפץ לכן במיתתו אלא הרבה יותר בחייו. [...] כך נולד האדם החדש, בדרך זו נהיה הפרט ליאני. החטא אינו יכול להתוות את דרך החיים. יש אפשרות לתשובה מדרך החטא. האדם יכול להיות לאדם חדש. אפשרות זו

טרנספורמציה-עצמית עושה את הפרט ל'אני'. [...] "השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה" (שם, לא) במשפט זה התעלה יחזקאל על כל הנביאים שקדמוהו. שהרי הללו התנבאו רק על הלב החדש והרוח החדשה שאלוהים עתיד ליתן כאשר הוא, לפי ירמיהו, יכרות ברית חדשה עם ישראל. ואילו יחזקאל אומר: "עשו לכם לב חדש ורוח חדשה". כאן מגיע היחיד לידי בשלותו המלאה ב'אני'. ליחיד נהיה האדם מתוך הכרתו בחטאו שלו. ואולם הוא נעשה ל'אני' מכוח סמכותו לברוא לעצמו לב חדש ורוח חדשה⁶.

האדם יכול לברוא עצמו מחדש. אלוהים מבטיח לו את הסליחה ומאפשר לו להשתחרר מן החטא. משימה אין סופית זו, שלעולם לא תושלם, היא משימת חייו. החירות של כל איש ושל כל אישה מעוגנת הן בהכרה באחריות לחטא והן באמון באפשרות להשתחרר מחטא זה ובציווי לברוא לעצמו 'לב חדש ורוח חדשה'.

לא פחות מרכזי הוא מקומו של רעיון התשובה אצל מרטין בובר (1878-1965). בובר מבקש לעגן את מישורי חייו של האדם ביחס הדיאלוגי שבין 'אני ואתה'. הוא אינו מוכן להיכנע לרעיון, שעולמנו מורכב רק מ'חפצים' ומ'אובייקטים', שאנו יכולים, אמנם, לחקור אותם ולהשתמש בהם, אך לעולם לא להשתחרר מן הניכור אליהם. מעל ומעבר למישור זה של עולם החפצים עומד הרובד של הזיקה שביני לבין מי שניגש אלי, קורא אלי ומצווה אותי. מישור זה הוא המישור של דו-השיח, של היחס האמיתי, של ההיפתחות ושל הנכונות להשפיע על שותפי לשיחה ולהיות מושפע על ידם. בעיני בובר שיחה זו היא תמציתו של הרוח, הן כשהיא מוסבת אל הטבע ואל יצוריו, הן כשהיא מתרחשת בין בני האדם והן כאשר האדם ניצב נוכח אלוהיו, או בלשונו של בובר: נוכח 'האתה הנצחי'.

כשבובר מתבונן בתולדות התרבות הוא מזהה תהליך מתמיד של התחזקותו של הרובד המנכר של ה'חפצים' וה'אובייקטים'. המדע המודרני, חברת ההמונים המודרנית, הכלכלה בת זמננו, האינדיבידואליזם הקפיטליסטי המודרני - כל אלה מייצגים את עוצמתו של רובד זה ומקשים יותר ויותר על השיחה האמיתית על התפתחות היחס המעמיק שבין 'אני' ל'אתה' ול'את'. כשלעצמו אין בעולם החפצים הזה שום רע; כשהוא מאיים על עולם ה'אתה' ומבקש להחניקו, הוא מאיים על עצם חיי האדם, על רוחו ועל תכלית קיומו. כשבובר מתבונן במציאות שבה הוא חי, הוא קובע ש"מחלתו של דורנו אינה דומה לזו של כל דור אחר, היא שייכת למחלותיהם של כל הדורות גם יחד". היא קשה יותר ואכזרית יותר ממחלות כל הדורות הקודמים. מכיוונים שונים - סוציולוגיים, היסטוריוסופיים, אבולוציוניים ועוד - הולכת ומשתלטת על התרבות תודעה של 'גזרה קדומה, הקובעת את מהלך חייו של האדם את הפרמטרים של פעולתו ואת מגבלותיה. "כל אשליה של חירות מוחזקת כאן כמעשה אווילות; אין לך לבחור אלא בין עבדות בדעה צלולה ובין עבדות תוך מרדנות שווא". ואולם, לאמיתו של דבר, כוח זה אינו אלא פרי של הכרעה סובייקטיבית, שניתן להשתחרר ממנה:

הדבר היחיד העלול להיות לגזרה רעה הוא עצם האמונה בגזרה; שכן היא מסכלת את תנועת התשובה. האמונה בגזרה היא אמונת שווא מלכתחילה [...] עולם האתה אינו מסוגר.

⁶ הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות, פרק אחד עשר (הכיפורים), פסקה 28-29.

מי שיוצא לקראתו כשישותו מקובצת בקרבו, כשכוח הזיקה שלו קם לתחייה, נוכח לדעת את חירותו. ומי שמשחרר מן האמונה באי-החירות, הרי זה נעשה בן חורין⁷.

בובר מפרש את המושג תשובה באורח מילולי כמעט. תשובה, פירושה שאדם מסתובב לאחוריו. עדיין הוא אותו אדם ועדיין הוא נמצא באותו מקום. יחד עם זאת כל הפרספקטיבה שלו התהפכה ועמה מגמת פניו. הכרעתו לא שינתה את המציאות החיצונית ואף לא את מציאות חייו הפנימית. היא שינתה את המשמעות הניתנת למציאות זו ואת האופן שבו הוא - או היא - מכריעים לפעול מתוך מציאות זו ולאורה.

בשביל בובר, אם כן, הייתה מרכזיות התשובה נעוצה דווקא בהתעצמות הכוחות המבקשים למנוע אותה. היא המנוף היחיד, העומד לרשות האדם המודרני בבקשו להשתחרר מן הניכור ומן השעבוד לכוחות השוק וההיסטוריה, כוחות החברה והביולוגיה. היא הכוח הגואל.

הן אצל בובר והן אצל כהן מצאנו, שהתשובה נעשית ליסוד מרכזי בהבנת האדם את עצמו ובאופן שבו הוא קונה לו חירות. בשני המקרים הכוונה היא לכל אדם ואדם, לכל פרט ופרט. ניתוח מצבו הקיומי של הפרט ומעמדו לפני האל לא נגע לשאלות של זהות יהודית כזו או אחרת ולא למצבו ההיסטורי של עם ישראל. במובן זה, לשתי משניות אלה - כמו עוד כמה מן ההגיויות היהודיות של המאה העשרים - נקנית משמעות אוניברסלית. הן מבקשות להעניק כיוון ולהציע דרך לאדם המודרני באשר הוא ובאשר היא.

ואולם, למרכזיות שנקנית לרעיון התשובה בהגות היהודית המודרנית יש גם היבט יהודי ספציפי, המחזיר אותנו במידה רבה אל מעגלי הדיון המקראיים. האמנסיפציה ומציאות החיים המודרנית, שבתוכה מוצאים עצמם בהדרגה רוב מניינם ובניינם של הקהילות היהודיות בעת החדשה, משנות מיסודם כמה מן הפרמטרים היסודיים של החיים היהודיים. הן הופכות לבלתי מובנים מאליו כל עיקר, את עצם המשך הרצף של קיום יהודי, ולא כל שכן את האופן שבו יוענקו תוכן וצביון יהודי לחייו של הפרט ולחיי הקהילה. הניכור - שפגשו בו כאחד ממאפייניו של האדם המודרני בכלל - מציין במידה זו או אחרת גם את מערכת היחסים שבין היהודי ליהדותו.

ההתמודדות עם אתגר זה הוא אחד האתגרים המרכזיים, המפרים את התפתחותה של היצירה ההגותית, הספרותית והאמנותית היהודית המודרנית, את דרכי עיצובם של הזרמים הדתיים השונים, וכמובן את אופני התגבשותה של הציונות לזרמיה ולגוניה.

בשביל כל אלה נעשתה בהדרגה התשובה מתוכן חיים של היחיד בלבד, לאתגר לאומי של צבור שלם. לענייננו נודעת רלבנטיות מיוחדת לעובדה, שכל עצמה של הציונות - חילונית כדתית, סוציאליסטית כ'אזרחית' - היא תנועה של תשובה והשתרשות בקרקע שממנה נתלשנו במידה רבה. וברור, שהמדובר אינו רק בקרקע במובנה הארצי, אלא גם בקרקע תרבותית, ספרותית, לשונית וחברתית. במקביל לנוסחה המקראית היסודית, גם כאן נקשרה 'השיבה' אל שורשים תרבותיים ודתיים עם השיבה אל הארץ ועם בניינה. אין זה פלא, לכן, שבשביל הוגים ויוצרים ציוניים רבים, כרב קוק וכאהרון דוד גורדון, כשמואל יוסף עגנון וכיוסף חיים ברנר, כשמואל הוגו ברגמן וכברל כצנלסון, נעשו מרכזיות כל כך שאלות בדבר אפשרותן ומגבלותן של 'תשובה' ושל 'שיבה' של 'יחידוש

⁷ מרטין בובר, אני ואתה, חלק שני. תרגום עברי (שונה במקצת) של המאמר נמצא בספר 'בסוד שיה'.

ימינו' ושל 'כקדם'. מרכזיות זו הועצמה דווקא מכוחה של העובדה, שברוב רובם של המקרים, לא היה מדובר בשיבה אל נקודת מוצא עתיקה ובאימוצה כמות שהיא. המדובר היה כמעט תמיד בשיבה מתוך שינוי מקיף, בהשתרשות המלווה במרד ובמהפכה, ביצירה חדשה המבקשת לשוב וליצור על בסיסו של עולם ישן שכמעט ואבד עליו הכלח.

ג

אנו נמצאים היום בתקופה, שבה נדמה, שנתעמעם זהרו של אתוס זה, שהצטיין בשילוב מורכב זה של 'תשובה' ושל 'מהפכה'. במקומן מנסים לאחז את עינינו ביחזרה בתשובה', היינן בנטישת עולמנו המודרני והפוסט-מודרני ובנטישת ערכינו האנושיים והיהודיים, לטובת בליל של אמונות ומעשים שלא מעלמא הדין. מצד שני, אנו נחשפים לרעיון העוועים, שתקנתה היחידה של החברה הישראלית יהיה רק בהתכחשותה ליסוד היהודי שבה, או בהפניית עורף לזהותה הלאומית. צריך להודות, שיש בתהליכים אלה גם יסוד חיובי של התבגרות ושל ראייה מפוכחת יותר של העבר. אכן, לא לכל סיסמא ציונית היה כיסוי ולא כל מה שפעלה הציונות – הן כלפי פנים והן כלפי חוץ – טוב שעשתה וראוי שנמשיך ונעשה. גם לא כל מה שסיפרו לנו היסטוריונים ציוניים, אמת היה. ואולם, פירוש הדבר אינו צריך להיות ניתוק עצמנו מדעת מן האתוס הציוני או מזהותנו כיהודים.

מי שמבקשים להמשיך ולבנות על אדנים אלה את בניין חייהם ולהמשיך לעצב את דרכם כיהודיות וכיהודים בתוככי החברה הישראלית של המאה העשרים ואחת - מי שמבקשים לעשות זאת, יגלו על נקלה שרעיון התשובה נעשה גם להם ליסוד חי ומחייה, יסוד מפרה ובונה. אדם, שגם בימים אלה של חילופי תקופות ודמדומי מאורות יעז לגשת מתוך התכוונות כזו אל ימי הסליחות ואל הימים הנוראים, אפשר שיקויים בו דבר התפילה העתיק "פתח לנו שער בעת נעילת שער כי פנה יום".

קריאה נוספת:

א' שביד. "התשובה במחשבה היהודית במאה העשרים" חשיבה מחדש. אקדמון ירושלים 1991, עמי 283-305.

”הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע” (בראשית, ג כב)

הרהורי אלול על חופש הבחירה של האדם בעידן השכפול הגנטי גלעד קריב

מסורת ישראל, בהתגבשותה במרוצת אלפי שנים, בחרה לייחד בתחילתה של כל שנה, פרק זמן לעמידה אישית וציבורית למול מראת הצדק והמוסר. האגרוף המכה על הלב וקול השופר המרעיד הם יריית הפתיחה של מרוץ השנה העברי ולא זיקוקי דינור ומסיבות. ארבעים ימים מתוך השנה העברית צבועים בצבעה של ה”תשובה”. בדברים הקצרים להלן אבקש לפרוש מעט מחשבות על מושג מורכב זה. בכך, אני מקווה, אמצא תורם תרומה קטנה לקישורו לחיינו, כאן ועכשיו, ולגאולתו מעולם האסוציאציות המוטעה והמצער של הסתגרות, אי רציונליות, קנאות וכו’.

מאחורי מושג התשובה, כפי שהתגבש במחשבה היהודית, שוכנת הנחת יסוד בסיסית, המעניקה למושג זה את משמעותו, והיא - חופש הבחירה המצוי בידינו של האדם. וכך כותב הרמב”ם בהלכות תשובה בחיבורו ההלכתי הגדול ”משנה תורה”:

רשות כל אדם נתונה לו, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק, הרשות בידו; ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע, הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: ”הן אדם היה כאחד ממנו, לדעת טוב ורע” (בראשית ג, כב) - כלומר הן מין זה של אדם היה אחד בעולם, ואין מין שני דומה לו בזה העניין, שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ, ואין לו מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע...

אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טיפשי האומות ורוב גולמי בני ישראל, שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן, אלא כל אדם ואדם ראוי להיות צדיק כמשה רבנו או רשע כירבעם, או חכם או סכל, או רחמן או אכזרי, או כליי או שוע; וכן שאר כל הדעות. ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו, ולא מי שימשכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאיזה דרך שירצה.

משנה תורה, ספר מדע, הלכות תשובה, פרק ה

הנחת יסוד זו קובעת, כי לאדם היכולת להכריע הכרעה מוסרית בכל עת, הכרעה, שהיא פרי רצונו החופשי. במרבית שבילי המחשבה היהודית מופקעת הכרעה זו מכפיפות לחוקי הטבע ומכפיפות לאל וזאת למרות הסתירה לראייתו כ”יודע כל” וכ”כל יכול”. רבים מהוגי הדעות שקמו בעולם היהדות, עמלו על פתרון סתירה זו, וחלקם הלא מבוטל ”נאלץ” להותירה מעבר להבנת בן האנוש, כפי שניסח זאת הרמב”ם:

שמה תאמר: והלא הקדוש ברוך הוא יודע כל מה שיהיה קודם שיהיה, ידע שזה צדיק או רשע, או לא ידע; אם ידע שהוא יהיה צדיק, אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע, הרי לא ירע (הקב”ה) הדבר על בוריו.

דע שתשובת שאלה זו ”ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים” (איוב יא, ט), וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה. כבר ביארנו בפרק שני מהלכות יסודי התורה שהקדוש ברוך הוא אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהן ודעתן שניים, אלא הוא יתברך שמו ודעתו אחד. ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו. וכשם שאין כוח באדם להשיג ולמצוא אמיתת הבורא, שנאמר ”כי לא יראני האדם, וחיי” (שמות לג, כ)- כך אין כוח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא, הוא שהנביא אומר ”כי לא מחשבותיי

מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכיי" (ישעיהו נה, ח), וכיון שכן הוא, אין בנו כוח לידע היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הברואים והמעשים.

שם, שם

תפיסה זו של חופש הבחירה המסור לאדם, והמייחד אותו, חלחלה לעומקה של תפיסת העולם ההומניסטית-מערבית והפכה לאחד ממאפייניה המרכזיים. דוגמה מובהקת לכך - התפיסה המשפטית המודרנית, המחייבת יסוד של אשם לצורך הרשעת אדם בפלילים, הפוטרת אדם מאחריות במידה ואינו מודע למעשיו והמייחסת משקל רב להודאה ולחרטה בקביעת חומרת גזר הדין. למרות קיומן של הצדקות "תועלתניות" לשלילת חירותו של אדם כגון בטחון הציבור, דומה שיקשה עלינו להצדיק צעד מסוג זה ללא תחושה שאנו משיבים גמול לאדם, שבחר באופן מודע ברע. למושג התשובה אין כל משמעות ללא ההכרה שבעל התשובה בחר ברע ועתה הוא בוחר באופן מודע לתקן דרכיו. למרות שמושג התשובה לובש במסורת ישראל, פעמים רבות, פנים ציבוריות ולאומיות, גרעינו נותר תמיד האדם הפרטי - המכריע. רעיון זה בא לידי ביטוי מובהק במתח הקיים בימי הדין בין יחיד לבין ציבור. מן הצד האחד ראש השנה כיום דינה של כל אומה ואומה ומן הצד השני יום הכיפורים כיום דינו של כל אדם מישראל על זכויותיו ועוונותיו. מן הצד האחד סדר הווידוי הנאמר על ידי הציבור במשותף: "אֶשְׁמְנוּ. בְּגָדְנוּ. גָּזְלָנוּ. דִּבְרָנוּ דְפִי" ומן הצד השני סדר נפילת האפים, שהוא רגע של התבוננות פנימית ואישית: "רָפְאֵנִי יְהוָה כִּי נִבְהָלוּ עַצְמֵי וְנַפְשֵׁי נִבְהָלָה מְאֹד".

התחושה הציבורית היא, שבשנים האחרונות, מתרבים סימני השאלה על הנחת היסוד שהצגנו לעיל. הישגים מדעיים ותפיסות עולם משתנות מציבות בפנינו אתגרים מוסריים וחברתיים, שדומה שטרם הפנמנו את מלוא משמעותם. במה דברים אמורים?

הנחת היסוד בדבר חופש הבחירה של האדם "מאוימת" בעשורים האחרונים משני כיוונים. הראשון הוא התפיסה הדטרמיניסטית-ביולוגית הרואה באדם מכונה מופלאה, הכפופה באופן מלא לחוקיות וסיבתיות טבעית. כל פעולה אנושית היא תוצר של תהליכים ביולוגים-כימיים, שאם רק ניתן היה לנתחם ולהכירם – היה באפשרותנו לחזות מראש את מהלכיו העתידיים של הזולת. לפי תפיסה זו טמונות ההכרעות ה"מוסריות" של האדם בקוד הפעולה הפיזיולוגי שלו ותחושת "חופש הבחירה" היא מעין אשליה מתוחכמת, המאפיינת אותנו (ואולי אף שותפים אחרים לעולמנו) כ"חיות מתקדמות". בתוך תפיסה זו יש למחקר הגנטי ופירותיו מקום של כבוד, כמפחצי מנגנון הפעולה האנושי. מהלכים מדעיים עליהם התבשרנו לאחרונה, כגון "מיפוי הגנום האנושי", נראים כצעד ראשון לקראת פיצוח מנגנון זה. זאת, למרות שעד עתה טרם הוברר באופן מלא מה חלקו של המנגנון הגנטי בעיצוב תחומים שונים בחיינו, הנתפסים כקשורים לתחום הנפש או המוסר ובהם מערכת הרגשות שלנו, נטייתנו לאלימות, יכולותינו ליצור מערכות יחסים וכו'.

אמנם, ישנה דעה לפיה - שאלת הקשר בין הנפש והגוף אינה בת פתרון ומענה ולו רק בשל המחסום התודעתי שלנו, אולם, גם אם נקבל דעה זו, לא ניתן להכחיש את הקשר המוכח שבין מצבים פיזיולוגיים לתחומים ה"חירותיים", כביכול, שהזכרנו לעיל. עלינו להכיר בכך שקשר זה מצמצם בהכרח את חופש הבחירה של האדם.

האיום על "חופש הבחירה" מועצם בייחוד ע"י אחד מהפירות העיקריים של המחקר הגנטי, ההנדסה הגנטית. גם בתחום זה הועשר הלקסיקון הציבורי בשנים האחרונות במונחים חדשים. הניסיון הראשוני בתחום השכפול הגנטי (הכבשה דולי ושות') הוליד אין ספור כתבות עיתוניות בכל

עיתון ובכל כתב עת, החוזות את השכפול האנושי כמצוי מעבר לפינה. תיאורים על עיצוב תכונות גוף ונפש של ילדים בידי הוריהם, שכפול עוברים כמאגר לאברים להשתלה וכו' גודשים את סוני המדיה השונים. למול מדענים ואנשי אקדמיה המדגישים את המרחק הרב ביננו לבין חזון זה מתייצבים עמיתיהם הטוענים את ההפך הגמור. בקצב איטי ביותר מחלחלת המהפכה המדעית גם אל מישורי המשפט והנורמה הציבורית. יותר ויותר בתי מחוקקים וערכאות שיפוטיות מתבקשים לתת את הדעת על האפשרויות והסיכונים הטמונים בהתפתחויות המדעיות בתחום זה. בצידן של מדינות המגבילות בחוקיהן שכפול גנטי אנושי באופן מוחלט או זמני, ובין גם מדינת ישראל, קיימות מדינות באיחוד האירופאי, המכשירות את הקרקע החוקית, בעצם ימים אלו, לשכפול גנטי של עוברים לצורכי השתלות. ברור כי בצד הברכה הרבה הטמונה בתחום מדעי-רפואי זה בכל הקשור לחיזוי מחלות, למניעתן וריפויין, טמון בו גם איום רציני על האוטונומיה של האדם. השילוב בין ההכרה בהשפעת המטען הגנטי על הכרעותיו המוסריות של האדם ליכולת להתערב במטען זה ולעצבו - מערער את יכולתנו להשתית את החיים החברתיים על רעיון חופש הבחירה באופן ברור, חד משמעי וללא ספקות.

הכיוון השני ה"מאיים" על חופש הבחירה הוא הכרתנו ההולכת וגוברת בהשפעת הסביבה על הכרעותיו של האדם. המציאות החברתית ובצדה התפתחות מדעי ההתנהגות על ענפיהם השונים, אינם מותירים הרבה מקום לספק בדבר. לרקע סוציו-אקונומי, למצב משפחתי, להיחשפות לאלימות בגיל ילדות וכו' חלק לא קטן, ולעתים מכריע, בעיצוב דפוסי ההתנהגות שלנו כאנשים בוגרים. פעמים רבות אנו מרגישים שיש להתחשב בנסיבות חייו של אדם בבואנו להעריך את מעשיו הפסולים. לגישה זו הדים מסוימים גם בשיטה המשפטית שלנו, המשקללת את נסיבות חייו של אדם בקביעת העונש, המוטל עליו במקרים של הפרת החוק. שינוי החוק, המבטל את החובה המוטלת על השופטים להטיל מאסר עולם על אדם הרוצח את קרוב משפחתו שהתעלל בו באופן חמור, הוא דוגמה מובהקת. עם זאת עדיין מדובר בחלחול איטי בלבד של ההכרה המדוברת. הנחת היסוד החברתית והמשפטית שלנו היא שהאדם יכול ונדרש להתגבר כמעט על כל נסיבות חייו ברגע של ההכרעה המוסרית. מצוקות ילדותו של אדם אינן מבטלות מבחינה משפטית את אחריותו למעשיו. בכך הן שונות ממצב של חוסר מודעות עקב פיגור שכלי, הפרעה נפשית או להבדיל שכרות או השפעת סם. ניתן לטעון שבתחום המשפטי ניכר פער מסוים בין הרגשתנו האינסטינקטיבית המקלה עם עברייני מרקע קשה, לבין עקרונותינו כחברה שופטת. האם פער זה יוכל להחזיק מעמד ככל שנבסס את הכרתנו בקשר בין התנהגות לסביבה?

נכון הדבר שבין שני כיווני האיום הנדונים קיים מתח, הנובע מהסתירה הבסיסית בין ה"סביבה" ל"גנים" כמעצבי התנהגותו של האדם. אולם עלינו להכיר שכל אחד מכיוונים אלו - ולא כל שכן שילוב מסוים ביניהם, מצריך אותנו למחשבה חדשה על העיקרון הקדום והיסודי של ה"בחירה החופשית", המושל בכיפת חייו.

כיצד עלינו להתייחס לערעורה של הנחת יסוד זו? כמה אפשרויות עומדות לפנינו :

האחת - אדישות ציבורית, השניה - דחייה מוחלטת של סימני השאלה ואחיזה בקרנות המזבח של עקרון "חופש הבחירה", והשלישית - התמודדות ציבורית מושכלת עם התקדמות ידיעותינו בתחום הנדון. דומה שהאפשרות הראשונה מסוכנת מכולן. העדר דיון ציבורי ופעולה בשדות המשפט והחקיקה יביאו את החברה האנושית להתעורר בוקר אחד למציאות חדשה, בה אפשרויות

טכנולוגיות מרחיקות לכת מיושמות בפועל ללא כל פיקוח, פעמים רבות מתוך אינטרסים של ממון וכוח. האפשרות השניה, לפיה לא נקבל כל ערעור על עקרון חופש הבחירה, יהיו ממצאי המדע אשר יהיו, נראית כחסרת כל סיכוי. גם אם נחפוץ למנוע כל ערעור על תפיסת עולמנו בתחום הנדון, הרי שלידע האנושי קצב משלו. החברה האנושית תתקשה להשלים לאורך זמן עם פער גדל והולך בין הידע האנושי לאורחות החיים והנורמות הציבוריות. בתהליך איטי אך ברור מקרינות האפשרויות הטכנולוגיות על מערכת ערכינו. סירוב לאפשר כל השפעה והתעלמות גורפת ממצאי התבונה האנושית, יחליש בסופו של דבר את העמדה המוסרית עליה אנו מבקשים לגונן. בנוסף על כך, יש בעמדה זו משום ויתור על התועלת הגדולה היכולה לצמוח מהמשך המחקר בתחומים הנדונים בשדות הרפואה, החקלאות וכו'.

נותרת האפשרות השלישית, והיא פיתוחה של התמודדות ציבורית מושכלת עם ההתפתחויות המדעיות בשדות ההגות, השיח הציבורי, המשפט והדת. כחברה על סף פריצות דרך מדעיות, עלינו להגביר את העיסוק שלנו בסוגיות האתיות שפריצות דרך אלו יכולות להביא לפתחנו. העיסוק הציבורי בתחומים אלו נושא פעמים רבות אופי של קוריוז או מעין מדע בדיוני ופחות מדי של דיון מלומד, רציני ומעשי. קידום הדיון הציבורי בסוגיות אלו, יאפשר לנו כחברה להתכונן לבאות. כך ענה פרופ' ליבוביץ על שאלת ההתמודדות עם ההנדסה הגנטית:

"ההרחבה וההנמקה של הידע על המכניזם הגנטי היא בלתי נמנעת. אלה כפויים עלינו, אבל אין זה נוגע כלל לשאלת ההנדסה הגנטית. השאלה היא על השימוש בדבר. אדם אינו מסוגל שלא לדעת את אשר הוא יודע. בשלב מסוים של המחקר הגנטי הגענו לנקודה שבה אי אפשר היה שלא לדעת, שבאמצעות מניפולציה מסוימת ומכניזם של תורשה אפשר להפיק תופעות מסוימות. אבל אין זאת אומרת שהדבר יעשה או צריך להיעשות או שיש להימנע מלעשותו. שאלת השימוש במדע אינה בעיה מדעית".

ומה לדיון זה ולסליחות ?

המשורר ח"י ביאליק כתב: "חגים הם כמו הרים המתרוממים מעל מישור אל האדמה, וכל הר מעיד על השינויים והזעזועים שהתחוללו מתחתיו בכמה זמנים עתיקים, ושהצטברו בזה אחר זה". החגים הם המטעינים את לוח השנה העברי במטען ערכי ורעיוני. במנהגיהם ובמקראותיהם מתבטאים אורחות חיים והשקפות עולם. מעגל השנה הוא מעין דילוג מסוגיה ערכית אחת לזולתה כשבתווך מצויים חיי השגרה, המונעים מאתנו, פעמים רבות, במרוצתם, את הזמן והפנאי למחשבה והתלבטות.

ימי הסליחות, ראש השנה ויום הכיפורים צופנים בקרבם את רעיון התשובה ואת עקרון "חופש הבחירה" של האדם. האדם הישראלי פותח את שנתו בהכרזה על היכולת שנתנה לאדם להכריע בין הטוב לרע. רעיון זה מתקשר למסורת הקדומה, לפיה בראש השנה נברא האדם הראשון. מדי שנה אנו מכירים ביכולתנו לחזור לנקודת המוצא, להתחיל מחדש ולשנות את בחירותינו. עיון בדברי הימים של חגי ישראל, חושף את השינויים הגדולים שעברו חגים אלו במרוצת הדורות. גם יום הכיפורים - כשיאם של ימי התשובה - לבש ופשט צורה עד עיצוב אופיו הנוכחי. בחינת שינויים אלו מלמדת, שהרקע להם, בין השאר, היה שינוי בראיית יכולתו של האדם לתקן דרכיו ולשנותם. ברבדיו הקדומים שלטו בכיפת החג מוטיבים של כפרה טקסית, המתקשרת עם רעיון.

הגורל וההגנה מפניו. במרוצת הדורות הועצם המרכיב של התשובה האישית והציבורית כ"אנטי תזה" לרעיון הגורל. שינוי דגש זה בא לידי ביטוי מיטבי בדברי הנביא ישעיהו שנבחרו ע"י חז"ל כהפטרת החג :

קרא בגרון אל תחשף, כשופך הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם : ואותי יום יום ידרשון ודעת דרכי יחפצון, כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלהיו לא עזב. ישאלוני משפטי צדק - קרבת אלהים יחפצון : למה צמנו ולא ראית? ענינו נפשנו ולא תדע? הן ביום צמכם תמצאו חפץ וכל עצביכם תנגשו : הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרף רשע לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם : הקצה יהיה צום אבחרהו - יום ענות אדם נפשו !! הלכף באגמון ראשו ושק ואפר יציע !!? הלזה תקרא צום ויום רצון ליהנה !!? הלוא זה צום אבחרהו : פתח חרצבות רשע, הפתח אגדות מוטה ושלח רצוצים חפשים וכל מוטה תנתקו : הלוא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם.

ישעיהו נח א-ז

מתוך שכך, טוב נעשה אם ננצל את מתנת הדורות, חגי פתיחת השנה, למחשבה וללימוד בכל הנוגע למקומה של האוטונומיה האנושית בחברה הניצבת על סף השכפול הגנטי, ואם לימוד זה יובילנו לידי עשייה - דינו!

”וּבַעֲתָ פְּעֻסָּךְ שְׂכַחַת עוֹשֶׁךְ” [ר' יהודה הלוי]

המרחב בין כעס לסליחה

תמר דבדבני

לזכרה של רזי שנפלד לבית וינשל
שנרצחה באכזריות על ידי בעלה
בי"ח סיון התש"ס

א

”אמר רב יהודה אמר רב : כל המתיהר, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא - נבואתו מסתלקת ממנו. ריש לקיש אמר: כל אדם שכועס, אם חכם הוא - חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו.”
[בבלי, פסחים סו ע"ב]

יוהרה היא רגש ממלא. אדם יהיר הוא אדם שכל כולו הוא ואין בלתו. כל בני האדם נבראו בצלם, וכל אחד מאתנו יחיד ומיוחד, עולם ומלואו. היוהרה מנכיחה תחושה זו כלפי עצמנו ומשכיחה את נכונותה לגבי אנשים אחרים: אני עולם מלא "ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו" [תהלים צ, ו], ואילו אחרים כחציר נדמים בעיני "בבקר יציץ וחלף לערב ימולל ויבש" [תהלים קג, טו].

מי מאתנו אינו אוהב לקבל מחמאות ולחוות תחושת ניצחון והצלחה? מי מאתנו אינו רוצה להרגיש ולו לרגע קטן את תחושת הכוח האדירה של מיצוי היכולת האישית? רגשות אלה, כל עוד אינם מלווים בזלזול או במחיקת כבודם של אחרים, כל עוד אינם מובילים להסתגרות בתוך תחושת העוצמה האישית אל מול אלה שנדמים כבלתי ראויים לנו, אינם בהכרח שליליים. היוהרה, מעבר לסיפוק העצמי המלא, דורשת גם שני אלמנטים נוספים: חוסר ספק מוחלט בעצמי ובכוחי, וחוסר עניין גמור בחברה הסובבת אותי.

אלמנטים אלה קשורים זה בזה: המקום שבו נמצא האדם היהיר הוא מקום של כוח מוחלט, זהו מקום של שלמות - כל ספק קטן עלול לפורר שלמות זו ולהחליש אותה. אם אני כה חזקה ומלאת עוצמה, אם אני כה שלמה ומלאה, אם אני עולם ומלואו, אינני זקוקה לשום אדם אחר בקרבתני. אם רק אפקח את עיני ואכרה את אזני לעולם השובב, אם אפתח את לבי לאנשים אחרים מלבדי, אני עלולה אולי להיווכח כי יש להם משהו להוסיף או לחדש לי. מחשבה כזאת פוגמת ביסודה של תחושת השלמות שלי, ומשלחת בה את נגע הספק.

מכאן שאדם יהיר הוא אדם בודד: אין הוא נזקק לאיש ואינו יכול להתחבר עם שום אדם, שכן התחברות משמעה כבוד הדדי והערכת הזולת כראוי להקשבה, התחברות משמעה נתינת מקום לביטוי עצמי של האחר וסובלנות לדבריו. התחברות משמעה פינוי מקום בתוכי לאדם אחר, אדם יהיר אינו יכול לפנות מקום בתוכו למישהו זולתו. גם לא לאלוהים.

הכעס גם הוא ממלא. כשאני כועסת אני צודקת ואין עוד צודק מבלעדי. ברגע בו אקשיב לאחר ואבין במקצת את כעסו או עלבונו, כבר איבדתי מעט מכעסי אני והנחתי מידי כל הצדקה לרגשותי.

הכוח הטמון בכעס גדול מאוד - זהו הכוח המוסרי של הצודק היחיד. בעלבון יש חולשה, כשאני מודה כי נעלבתי אני מגלה לעולם את נקודת התורפה שלי, את חוסר בטחוני בעצמי. אם נעלבתי סימן שאיני חזקה מספיק. לכן רובנו מעדיפים לכעוס מאשר להיעלב. אבל, לכעס ולעלבון תכונה משותפת - שניהם משרתים אותנו במלחמתנו הצודקת. גם הכעס וגם העלבון הם מבצרנו כצודקים, מי יכול לנו מול עלבונו או כעסנו? ההרגשה שאחרים טועים ובטעותם פוגעים בנו, אינה נעימה,

אולם התבצרות מאחוריה לאורך זמן נוסכת בנו ביטחון וכוח הצדק נמצא אצלנו בלבד! והצדק כידוע הוא מקור כוח.

אולם, הצדק הוא גם עיוור. בכדי להיות צודקת באופן אבסולוטי עלי להיות עיוורת לעולם הסובב אותי, לרגשותיהם של אלה המתמודדים מולי. כשאני בוחרת לכעוס ולהתבצר בכעסי, אני בוחרת בעיוורון לגוני אמיתות שונים מן הגוון שלי, אני בוחרת בתרשות לכל צליל של פיוס. איני מעוניינת בכל מה שעלול להתפרש כצדקתו של האחר, איני רוצה לשמוע את עלבונו או לראות את כעסו. אני רוצה להיות צודקת לבד. זהו מקור כוחי, זוהי עוצמתי.

ב

”רבי שמעון בן אלעזר אומר: אל תרצה את חברך בשעת כעסו ואל תנחמנו בשעה שמתו מִטָּל לפניו” [משנה אבות פ”ד מ”יח]

שני מצבים אין בהם תועלת לדעת רבי שמעון: ריצוי אדם בשלבי הראשוניים של כעסו וניחומו בשלבים הראשוניים של אבלו. הדמיון ביניהם ברור: חוסר היכולת הרגעי של הכועס והאבל להיות קשובים באמת לאדם אחר. שניהם רוצים באותו הרגע לשקוע אל תוך עצמם ולמצות את רגשותיהם עד תום. שניהם יזדקקו עוד לדברי ריצוי וניחום ואין כאן ניסיון לוותר על חובתנו לנסות ולהתקרב אליהם, רק לדחות אותה במעט. שלב ראשוני של כעס הגורם לאדם לאבד קשב, סבלנות וסובלנות, הוא כמעט הכרחי, כמו אבילות ראשונית המנתקת את האדם מן העולם החיצון, אולם יש חשיבות ביציאה מתוך בועת הכעס ובהתחברות מחודשת עם החיים. יציאה כזו אינה פשוטה, שכן בועת הכעס אינה רק מרחיקה וחוצצת בינינו לבין העולם, היא גם מגינה עלינו מכל ספק קל בצדקתנו וחוסכת מאתנו התמודדות עם האחר.

זהו הדמיון בין היוהרה והכעס: שניהם ממלאים את האדם ואינם מותירים בו מקום לתקשורת עם העולם. הם דורשים ריכוז מלא ושלמות כה כוללת עד שאין הם מאפשרים לאדם לפקוח עין ולכרות אוזן להתרחשויות סביבו. הכעס אינו נותן מקום לראיית גווני הגוונים של האמיתות השונות והיוהרה אינה מאפשרת הקשבה לקולות נוספים זולתי קולי אני. ראייה מורכבת וקשב צלול הם בסיסן של החכמה והנבואה, לכן אין הן מתקיימות באדם יהיר או כועס.

ג

”ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמם אשר בכפיהם. מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד. וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה. וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו.”

[יונה ג, ח - ד, א]

אנשי נינה מתחילים בתיקון של מעשיהם הרעים: הם מבקשים מחילה על חטאיהם ומכירים בכוח שלטונו של אלהים בעולם. ואלהים סולח. הוא מוכן לוותר על תכניותיו המקוריות, למחול על כבודו,

ולא להשמיד את עירם. ויונה כועס. גם אלהים כעס בהתחלה, מתוך כעסו הגדול רצה להפוך את נינוה ולהרע לאנשיה. אבל, אלהים לא התעטף בבועת כעסו, ולא ניתק עצמו מן העולם. הוא נשאר קשוב לאחר, לפוגע, למכעיס, ולכן ראה את מעשי התשובה של אנשי נינוה, הקשיב לזעקותיהם ולבקשת המחילה שלהם וסלח. ויונה עדיין כועס. יונה לא מבין את אלהים. הוא אינו מקבל את רחמיו על נינוה ורואה בהם סטייה מן האמת המוחלטת: לא "רב חסד ואמת" הוא קורא לו אלא "רב חסד ונחם על הרעה" [יונה ד, ט]. כעסו של יונה מונע ממנו להבחין בדקויותיו של העולם, בגוני-גוניה של האמת, מונע ממנו להקשיב לרחשי ליבם של אנשי נינוה ולקול זעקתם. יונה אינו מוכן לסלוח ואינו מוכן שאלוהים יסלח. הוא מעדיף אלוהים כועס אבל צודק, אלוהים של דין וחרון מאשר "אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה" [יונה ד, ב]. כעסו של יונה מונע ממנו להיות נביא, ולכן הוא מנסה לברוח משליחותו, כעסו של יונה מונע ממנו לסלוח ולהבין את משמעותו האדירה של מעשה התשובה.

ד

"מאי מצלי [מה מתפלל הקב"ה]? אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי, ויגולו רחמי על מידותי, ואתנהג עם בני במידת רחמים, ואכנס להם לפנים משורת הדין."

[בבלי, ברכות ז' ע"ב]

כאשר אלהים מתפלל, ומבקש על עצמו, מה בקשתו? להיות רחום וסלחן, לתת למידת הרחמים להאפיל לפעמים על מידת הדין, להיות מסוגל לעיתים לסטות מן האמת המוחלטת והצודקת, להצליח לצאת אל מחוץ לחומת הכעס הבעורה ולקבל את תשובתם של החוטאים. האלהים שאני מגדירה לעצמי הוא האדם שהייתי רוצה להיות. ההזדהות שלי עם רצונו של אלהים לפעול מתוך רחמים, הכרחית למעשה התשובה שלי. אם איני מוכנה לקבל את תשובתם של חוטאים, פוגעים ומכעיסים, כיצד אוכל לדרוש מחילה לעצמי? הכעס והעלבון, כמוהם כיוהרה, ממלאים את האדם ואינם משאירים בו מקום לאף אחד אחר: לא לאדם ולא לאלהים. אם אצליח לפורר את חומת צדקתי ולהטיל בה קצה צילו של ספק, אם אצליח לנפץ את בועת כעסי המגוננת, אולי אוכל להיות קשובה באמת לאנשים סביבי, אולי אבחין בקולות אחרים זולתי. היכולת שלי למחול לפוגעים בי תהיה צעד ראשון במסעי אל אלהים, תחילתו של מעשה התשובה שלי.

ברצוני להודות בשנית ליוצרים הבאים שאפשרו לנו להשתמש ביצירותיהם : שמואל שתל, רעיה הרניק, ש. שפרה, גיל נתיב. כל הזכויות שייכות למחברים.
הזכויות של היוצרים הבאים שייכות לאקו"ם : יונה וולך, נתן זך, נעמי שמר, נעים ערידי, טוביה ריבנר, רוני סומק (השיר "קו העוני" לקוח מתוך הספר "גן העדן לאורז" בהוצאת זמורה ביתן), מוטי המר, נתן יונתן ודן פגיס.
שירו של יהודה עמיחי "ביום כפור בשנת התשכ"ח" לקוח מתוך השיר "ירושלים 1967", המופיע בספר "עכשיו ברעש"; השיר "אלו היו ימי חסד" לקוח מתוך הספר "שעת החסד"; שירו של פנחס שדה "את קולך הקורא לי" לקוח מתוך הספר "שירים 1947-1970". כל הזכויות לשירים הללו שמורות להוצאת שוקן.

התנועה ליהדות מתקדמת
רח' דוד המלך 13 ירושלים 94101
טלפון : 02-6203377/448 , פקס : 02-6203446
e-mail: impj@impj.org.il

